

บทที่ 5 บทวิเคราะห์

จากการศึกษาภาพนาฏศิลป์ในงานสมโภชพระราชพิธีต่างๆ ที่ปรากฏบนภาพจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ในพระอารามหลวงกรุงเทพมหานครในบทที่ 3 สามารถนำมาวิเคราะห์หัวข้อต่างๆ ดังนี้

- 5.1 ลักษณะรูปแบบของนาฏศิลป์
- 5.2 องค์ประกอบของนาฏศิลป์
- 5.3 คุณค่าที่ได้รับ

5.1 ลักษณะรูปแบบของนาฏศิลป์

ลักษณะรูปแบบของนาฏศิลป์ที่ศึกษาจากภาพนาฏศิลป์ในงานสมโภชพระราชพิธีต่างๆ ที่ปรากฏบนภาพจิตรกรรมฝาผนัง ในพระอารามหลวงกรุงเทพมหานครมีดังนี้

- 5.1.1 โขน
- 5.1.2 ละคร
- 5.1.3 หนัง
- 5.1.4 หุ่น
- 5.1.5 การละเล่นของหลวง
- 5.1.6 การละเล่นต่างๆ
- 5.1.7 การละเล่นพื้นเมือง
- 5.1.8 การแสดงอื่น

5.1.1 โขน

โขนที่ปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนัง สามารถแบ่งประเภทได้ตามประเภทของนาฏศิลป์ คือ

5.1.1.1 โขน

- โขน (ภาพที่ 24 หน้า 69) ตอนพระบารมีไพบุลย์ (ห้องภาพที่ 11 ผนังทิศใต้) ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามราชวรวิหาร เป็นภาพผู้แสดงเป็นหนุมานทำท่าไต่ราวเสาสูงในโรงโขน ซึ่งแตกต่างจากแบบแผนการแสดงโขนนั่งราวตามปกติ ที่มีราวพาดตามส่วนความยาวของโรง แต่ในภาพจิตรกรรมฝาผนังราวอยู่ในแนวตั้ง

5.1.1.2 โขนโรงใน

- โขน (ภาพที่ 18 หน้า 55) ตอนพระร่วงเจ้าทรงอัญเชิญพระพุทธสิหิงค์มาสู่เมืองสุโขทัย ครั้นแล้วโปรดให้สร้างวิหารประดิษฐาน จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส เข้าใจว่าเป็นการแสดงโขนโรงใน ตอนนางเบญกาย

- โขนโรงใน (ภาพที่ 26 หน้า 73) ตอนอิเหนาอภิเษกสมรส ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระวิหาร วัดโสมนัสวิหารราชวรวิหาร เป็นภาพผู้แสดงเป็นสัทธาสุร? ทำท่ายกทัพตรวจพล ตอนสัทธาสุรรบกับสังขวานร(หนุมานแปลง)

- โขนโรงใน (ภาพที่ 35 หน้า 88) ในพุทธประวัติ ตอนสมโภชพระบรมธาตุ ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดทองธรรมชาติ เป็นภาพการแสดงโขนโรงใน ตอนพระรามตามกวาง

- โขนซักรอก (ภาพที่ 23 หน้า 68) ตอนกิริมย์ปรางปราง (ห้องภาพที่ 9 ผนังทิศตะวันออก) จิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามราชวรวิหาร เป็นภาพการเล่นโขนซักรอก ตอนหนุมานหักคอกช้างเอราวัณ

ดั่งบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

“ บัดนั้น	คำแหงหนุมานทหารกล้า
กระหึบบาทกราดเกรี้ยวโกรธา	แล้วชี้หน้าว่าเหวยสหัสสนัยน์
เหตุใดไปเข้าข้างพวกยักษ์	มาแผลงผลาญพระลักษณะดกษัย
กูจะล้างชีวันให้บรรลัย	จงสาใจอินทราที่อาชรรม์
ว่าพลาถแผ่น โสมนโจนทะยาน	ขึ้นตีความญทั่วยคชาอาศัย
ง้าวหักคอกพระยาเอราวัณ	จึงค้นครศึกดีมีฉนวน ” ¹

- โขนโรงใน (ภาพที่ 37 หน้า 93) ในพุทธประวัติ ตอนถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดบุปผารามวรวิหาร เป็นภาพการแสดงโขนโรงใน ตอนหนุมานโลมนางวาริน

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครเรื่องรามเกียรติ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2512), หน้า 307.

5.1.2 ฉะคร

ฉะครที่ปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนัง สามารถแบ่งประเภทได้ตามประเภทของนาฏยศิลป์ คือ

5.1.2.1 ฉะครชาตรี หรือฉะครโนรา (ภาพที่ 15 หน้า 50) ตอนพระเจ้าศรีธรรมราชให้อัญเชิญพระพุทธรูปสิงห์เข้าสู่ภายในนคร พร้อมด้วยเครื่องสักการะพิเศษ ให้ประดิษฐานพระพุทธรูปสิงห์บนบัลลังก์มณฑปที่ตกแต่งไว้ในลานหลวง ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส นักแสดงตัวพระยืนร่ายอยู่กลางโรง ส่วนนักแสดงตัวนางนั่งเท้าแขนและทำท่าถือพัดบนตั่ง อยู่ทางด้านซ้ายของโรง

5.1.2.2 ฉะครนอก² หรือฉะครชาตรี? (ภาพที่ 36 หน้า 90) ปรากฏในภาพพุทธประวัติตอนถวายนวมโกลนพระบรมธาตุ ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดทองธรรมชาติ เป็นภาพการแสดงฉะคร เข้าใจว่าเป็นเรื่อง ไกรทอง ซึ่งแสดงภายในโรงฉะคร ผู้แสดงตัวพระทำท่าคล้ายย่อตัวเดิน แขนซ้ายยกมือถืออาวูมิด ทำท่าคล้ายจะฟันหรือป้องกันตัว และมองมายังผู้แสดงเป็นจระเข้ซึ่งอยู่เบื้องหน้า มือขวาของตัวพระถูกปากจระเข้จับไว้ ผู้แสดงเป็นจระเข้ทำท่าปากของจระเข้ด้วยแขนทั้งสอง ถัดจากผู้แสดงเป็นจระเข้มีผู้แสดงเป็นตัวนางสามคน ตัวนางคนหนึ่งที่อยู่ทางขวาของผู้แสดงเป็นจระเข้ทำท่าหลีกหนี ในขณะที่ตัวนางอีกสองทำท่ามองดู แต่จากภาพจิตรกรรมลักษณะโรงฉะครมีเสากลางโรงเสาหนึ่ง ซึ่งมีใบไม้ปีกกรอบเสาโดยมีผ้าแดงผูกมัด ลักษณะเช่นนี้ตรงกับแบบแผนลักษณะโรงฉะครชาตรี คือมีเสากลางโรงซึ่งถือเป็นเส้นมหาชัย เสากลางนี้สำคัญมาก(ในสมัยก่อนจะต้องใช้ไม้ไผ่พอกพูน) เพราะมีความหมายแทนองค์พระวิศุกรรม หรือเป็นเสาที่พระวิศุกรรมเสด็จมาประทับเพื่อปกป้องภัยอันตราย จึงได้ผูกผ้าแดงไว้กลางโรง³

- ฉะครนอก (ภาพที่ 22 หน้า 64) ปรากฏในภาพพุทธประวัติ ตอนถวายนวมโกลนพระพุทธรูปสิงห์ ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร เป็นภาพผู้แสดงเป็นฤๅษีก้าวเดิน ซึ่งเบื้องหน้ามีชายหมอบแสดงภายในโรง

- ฉะครนอก (ภาพที่ 23 หน้า 68) ตอนภิรมย์ปราสาท (ห้องภาพที่ 9 ผนังทิศตะวันออก) ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามราชวรมหาวิหาร เข้าใจว่าเป็นเรื่อง ลักษณะวงศ์ เป็นภาพผู้แสดงแต่งกายอย่างตัวพระนั่งห้อยขาข้างหนึ่งอยู่บน

²แสวงอรุณ กนกพงศ์ชัย, วัดทองธรรมชาติ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2525), หน้า 72.

³พาลี สีสวย, ศูนย์วิจัยทางนาฏศิลป์ไทย (กรุงเทพฯ: ภาควิชานาฏศิลป์คณะศึกษามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏธนบุรี, 2540), หน้า 50-51.

เตียง ผู้แสดงอีกคนหนึ่งแต่งกายอย่างตัวพระแต่สวมเครื่องศิระกระบั้งหน้า นั่งคุกเข่าหันข้างอยู่กับพื้นอยู่เบื้องหน้าผู้แสดงคนแรก แสดงภายในโรง

- ละครนอก (ภาพที่ 24 หน้า 69) ตอนบารมีไพบูลย์ (ห้องภาพที่ 11 ผนังทิศใต้) ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามราชวรวิหาร เป็นภาพผู้แสดงตัวพระทำท่าขี้นมา โดยเท้าขวาวางแตะหลังผู้แสดงเป็นม้า เข้าใจว่าเป็นเรื่อง พระรถเสน แสดงภายในโรง

- ละครนอก? (ภาพที่ 26 หน้า 73) ตอนอิเหนาภิเษกสมรส ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระวิหาร วัดโสมนัสวิหารราชวรวิหาร เป็นภาพผู้แสดงแต่งกายอย่างตัวพระทำท่ารำรำตรวงพลอยู่ทางด้านขวาของโรง มีผู้แสดงอีกคนทำท่าขี้นกางกอดอยู่เบื้องหลังของผู้แสดงคนแรก ด้านซ้ายมือเบื้องหน้าของผู้แสดงคนแรก มีผู้แสดงทำท่าหมอบไหว้อยู่กับพื้น

- ละครนอก (ภาพที่ 28 หน้า 78) ปรากฏในภาพพุทธประวัติตอน ถวายพระเพลิงพระพุทธรูป ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดราชสิทธิาราม เป็นภาพผู้แสดงแต่งเครื่องอย่างตัวพระ ทำท่ารำรำโดยยกเท้าซ้ายวางอยู่บนหลังของผู้แสดงเป็นม้า ซึ่งรำรำท่าม้าอยู่เบื้องหน้า ทางซ้ายของตัวพระมีผู้แสดงตัวนางยืนรำอยู่ข้างๆ เข้าใจว่าเป็นเรื่อง รถเสน ถัดจากผู้แสดงตัวพระและตัวนางไปทางด้านหลังมีนักแสดงรับรถเสนแสดงเครื่องดนตรี

- ละครนอก? (ภาพที่ 29 หน้า 81) ปรากฏในภาพพุทธประวัติตอน ถวายพระเพลิงพระพุทธรูป ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดทองธรรมชาติ เป็นภาพโรงละครขนาดเล็ก ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านซ้ายของโรงหุ่น มีผู้แสดงเป็นเด็กชาย? แต่งกายไม่สวมเสื้อ นุ่งโจงกระเบน สวมเครื่องประดับกรองคอ สังกวาล พายุรด ปะวะหล่ำ ศิระสะวมกระบั้งหน้าและไว้ผมจุกปักปิ่น ทำท่านั่งพับเพียบมือขวาแตะหัวเข่า มือซ้ายแตะสะโพก เข้าใจว่าเป็นเรื่อง สังข์ทอง

- ละครนอก? (ภาพที่ 31 หน้า 83) ถัดจากโรงละครเล็กไปทางด้านหลังเป็นโรงละครขนาดใหญ่กว่า มีนักแสดงชายสองคน คนแรกซึ่งอยู่ทางด้านขวาของโรงละคร แต่งกายสวมเสื้อแขนยาว นุ่งสนับเพลาและโจงกระเบน แต่งกายคล้ายทหาร ทำท่านั่งคุกเข่าแขนทั้งสองข้างยกขึ้นถือธงระดับศิระ นักแสดงคนที่สอง แต่งกายสวมเสื้อป้ายข้างแขนยาวและนุ่งกางเกง แต่งกายอย่างคนจีน ทำท่านั่งคุกเข่า แขนทั้งสองข้างยกขึ้นถืออาวุธจำระดับศิระ

5.1.3 หน้า

หน้าที่ปรากฏในภาพจิตรกรรม สามารถแบ่งประเภทได้ตามประเภทของนาฏศิลป์ คือ

5.1.3.1 ผนังใหญ่

- ผนังใหญ่ (ภาพที่ 3 หน้า 31) ตอนพิภกถวายเป็นเพลิงศพศกัณฐ์ (ห้องที่ 113) จิตรกรรมฝาผนังภายในพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นภาพคนเช็ดผนังชายสองคน ทำท่าเช็ดผนัง ภาพรามสูรและภาพเมฆตากนตะหนึ่งภาพอยู่ที่หน้าจอผนัง ข้างจอผนังมีคนพากย์เจรจาชาย ยืนอยู่ทางด้านซ้ายและขวาข้างละหนึ่งคน

5.1.3.2 ผนังตะลุง (ภาพที่ 10 หน้า 41) ตอนพิภกถวายเป็นเพลิงศพศกัณฐ์ (ห้องที่ 113) จิตรกรรมฝาผนังภายในพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นภาพผนังตะลุงสองตัว เช็ดภายในโรงมหรสพระหว่างช่องระทา

5.1.4 หุ่น

หุ่นที่ปรากฏในงานจิตรกรรม สามารถแบ่งประเภทได้ตามประเภทของนาฏศิลป์ คือ

5.1.4.1 หุ่นหลวง (ภาพที่ 5 หน้า 35) ตอนพิภกถวายเป็นเพลิงศพศกัณฐ์ (ห้องที่ 113) จิตรกรรมฝาผนังภายในพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นภาพการเช็ดหุ่นหลวง⁴ เข้าใจว่าเป็นเรื่อง พระอภัยมณี ภายในโรงหุ่นมีหุ่นรูปนางยักษ์ทำท่าถือกระบอง และหุ่นรูปเด็ก ทำท่ายกแขน ทั้งสองปกป้อง

- หุ่นหลวง (ภาพที่ 27 หน้า 75) ตอนอิเหนาอภิเษกสมรส จิตรกรรมฝาผนังภายในพระวิหาร วัดโสมนัสวิหารราชวรวิหาร เป็นภาพการเช็ดหุ่นหลวงภายในโรงหุ่น เป็นหุ่นหลวงเรื่องรามเกียรติ์ มีหุ่นรูปพระรามตรวจพลที่ประกอบด้วยหุ่นรูปหนุมานและหุ่นรูปพลลิงที่ถือธงเรียงแถวต่อจากหนุมาน ซึ่งอยู่หน้าสุดของแถว

- หุ่นหลวง (ภาพที่ 30 หน้า 82) ปรากฏในภาพพุทธประวัติ ตอนถวายเป็นเพลิงพระพุทธรูป จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดทองธรรมชาติ เป็นภาพการเช็ดหุ่นหลวงภายในโรงหุ่น⁵ มีหุ่นตัวละครสามตัวที่มีคนเช็ดหุ่นสองคน

⁴ จักรพันธ์ โปษยกฤต, "หุ่นหลวง," ศิลปวัฒนธรรมไทย เด่ม 7 นาฏดุริยางคศิลป์ กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2525) (คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี พุทธศักราช 2525), หน้า 142 กล่าวว่า ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นการแสดงหุ่นหลวง.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 143 กล่าวว่า ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วัดทองธรรมชาติเป็นการแสดงหุ่นหลวง.

- หุ่นหลวง (ภาพที่ 37 หน้า 93) ปรากฏในพุทธประวัติตอน ถวายพระเพลิงพระพุทธรูป จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดบุปผาราม เป็นภาพการเชิดหุ่นหลวงภายในโรงหุ่น มีรูปหุ่นตัวละครสองตัว

5.1.4.2 หุ่นจีน (ภาพที่ 7 หน้า 38) คอนพิภกถวายเพลิงศพทศกัณฐ์ (ห้องที่ 113) จิตรกรรมฝาผนังภายในพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นภาพการเชิดหุ่นจีนภายในโรงหุ่น หุ่นตัวละครสองตัวที่มีชาวจีนชักหุ่นคนละหนึ่งตัว ซึ่งยืนอยู่หลังฉาก

5.1.5 การละเล่นของหลวง

การละเล่นของหลวงที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนังสามารถแบ่งประเภทได้ตามประเภทของนาฏศิลป์ คือ

5.1.5.1 แทงวิสัย (ภาพที่ 15 หน้า 50) ตอนพระเจ้าศรีธรรมราชให้อัญเชิญพระพุทธรูปสิงห์เข้าสู่ภายในนคร พร้อมด้วยเครื่องสักการะพิเศษ จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส เป็นภาพนักแสดงชายสองคนแต่งกายคล้ายเขี้ยวกาง (รูปเทวดารักษาประตู) ทำท่าต่อสู้ด้วยอาวุธ นักแสดงคนแรกมือจับทวนเหนือศีรษะ เสมือนพุ่งไล่แทงคู่ต่อสู้ นักแสดงคนที่สองมือซ้ายถือโล่ส่วนมือขวาถือดาบ

5.1.5.2 กระอ้วกแทงควาย (ภาพที่ 20 หน้า 60) ตอนพระญาณดิศพระราชาผู้ครองเมืองกำแพงเพชร จัดการสมโภชส่งพระพุทธรูปสิงห์ อาราธนาลงเรือมอบให้ไปกับพระสุนทรเถระ จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส เป็นภาพนักแสดงชายที่เล่นเป็นกระอ้วกสามีนางกระแอทำท่าซูลมุนต่อสู้กับควาย ซึ่งใช้ผู้เล่นสองคนอยู่ในชุดควาย คือตอนหัวหนึ่งคนและตอนท้ายอีกหนึ่งคน นางกระแอคว้าหอกมาแทงควาย

5.1.6 การละเล่นต่างๆ

5.1.6.1 การเล่นเบ็กร่อง^๑ “ประเลง” (ภาพที่ 4 หน้า 33) คอนพิภกถวายเพลิงศพทศกัณฐ์ (ห้องที่ 113) จิตรกรรมฝาผนังภายในพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นภาพผู้

^๑การเล่นเบ็กร่องแต่โบราณก่อนจะแสดงนาฏศิลป์เป็นเรื่อง มักจะมีการเล่นเบ็กร่องเสมอ ในสมัยโบราณการแสดงโขนและหนัง นิยมเบ็กร่องด้วยการละเล่น เช่น หัวล้านชนกัน ไทยลาวฟันดาบ แข่งเรือ ในสมัยต่อมานิยมเล่น จับถึงหัวค้ำ ส่วนการเล่นเบ็กร่องเช่น ประเลง ระบายชุดเมฆลารามสุร ระบายชุดนารายณ์ปราบหนทุก ระบายดอกไม้เงินดอกไม้ทอง ใน สุวรรณีย์ อุคมผล, วรรณกรรม การแสดงของไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ประกายพริ้ง, ม.ป.ป.), หน้า 212.

แสดงชายสองคนแต่งกายอย่างเครื่องตัวพระ ส่วนศีรษะสวมหัวเทวดาศีรษะโล้น ทำท่ารำรำโดยมือทั้งสองข้างถือหางนกยูงข้างละมือ แสดงภายในโรงมหรสพบนลานหลังเมรุมาศ

5.1.6.2 การเต้นเบิกโรง “จับลิงหัวค้ำ” (ภาพที่ 8 หน้า 39) ตอนพิเภกถวายเพลิงศพทศกัณฐ์ (ห้องที่ 113) จิตรกรรมฝาผนังภายในพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นภาพผู้แสดงชายสองคน แต่งกายอย่างเครื่องตัวลิงทำท่ารำรำจับกัน แสดงภายในโรงมหรสพระหว่างช่องระหา การแสดงจับลิงหัวค้ำนี้เข้าใจว่าแต่เดิมนิยมใช้แสดงเบิกโรงหนัง(ใหญ่) ต่อมานิยมแสดงเบิกโรงโขน

การละเล่นเบิกโรง “จับลิงหัวค้ำ” น่าจะนิยมเล่นกันมากเมื่อสมัยอยุธยาคราวสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเสด็จไปทรงนมัสการพระพุทธบาทสระบุรี และโปรดให้มหรสพสมโภชพระพุทธบาท ปรากฏว่ามีหนังเล่นเบิกโรง “จับลิงหัวค้ำ”⁷ การเล่นเบิกโรง “จับลิงหัวค้ำ” เข้าใจว่าต่อมาพวกเล่นโขนได้นำแบบอย่างหนังใหญ่เอามาเล่นโรงโขนบ้าง⁸ ต่อมาหนังตะลุงนำเอาไปเล่นเบิกโรงบ้าง⁹ และยังนิยมเล่นอยู่จนทุกวันนี้

5.1.6.3 ต่อตัว (ภาพที่ 11,12 หน้า 42, 43) ตอนพิเภกถวายเพลิงศพทศกัณฐ์ (ห้องที่ 113) จิตรกรรมฝาผนังภายในพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นภาพต่อตัวจุดแรก (ด้านซ้ายของภาพ) มีผู้แสดงชายคนแรกนอนหงายยกขาตั้งฉากอยู่บนเตียง ส่วนผู้แสดงชายคนที่สองทำท่าต่อตัวกับผู้แสดงชายคนแรก โดยหกดะเมนตัวตรงวางมือแตะเท้าของผู้แสดงชายคนแรก และการต่อตัวชุดที่สอง (ด้านขวาของภาพ) มีผู้แสดงชายคนแรกนอนหงายยกขาตั้งฉากอยู่บนเตียง ส่วนผู้แสดงชายคนที่สองทำท่าขึ้นด้วยเท้าซ้ายบนเท้าของผู้แสดงชายคนแรก และเท้าขวายกขึ้นขนานในแนวนอนกับแขนที่กางเหยียดออกไปสองข้างทางด้านซ้ายและด้านขวา แสดงบนลานหลังเมรุมาศ

5.1.6.4 ตลอดบัว (ภาพที่ 11 หน้า 42) ตอนพิเภกถวายเพลิงศพทศกัณฐ์ (ห้องที่ 113) จิตรกรรมฝาผนังภายในพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นภาพผู้แสดงชายทำท่ากระโจนตัวตลอดบัวไฟที่มีขาตั้งปักลงบนดิน แสดงบนลานหลังเมรุมาศ

- บ่วงพวง (ภาพที่ 12 หน้า 43) ตอนพิเภกถวายเพลิงศพทศกัณฐ์ (ห้องที่ 113) จิตรกรรมฝาผนังภายในพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นภาพนักแสดงชายทำท่าเท้า

⁷ ธนิต อยู่โพธิ์, ศิลปะละครรำหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย, พิมพ์ครั้งที่ 2 (ม.ป.ท. : กรมศิลปากร, 2531), หน้า 272.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 273.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 274.

พาดเกี่ยวกับเสาห้วง ห้อยถ้ำตัวตง กางแขนทั้งสองข้างจับห้วงอันที่สองเพื่อไต่ลงมา แสดงบนลานหลังเมรุมาศ

5.1.6.5 โยนมิด (ภาพที่ 11 หน้า 42) ตอนพิภกถววยเพลิงศพทศกัณฐ์ (ห้องที่ 113) จิตรกรรมฝาผนังภายในพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นภาพนักแสดงชายทำท่ายืนแขนหน้า โยนมิดสองเล่มขึ้นไปกลางอากาศด้วยมือขวา ส่วนมือซ้ายถือมิดหนึ่งเล่ม เป็นการโยนรับมิดสลับมือซ้ายขวา โยนมิให้มิดขาดระยะตกลงดิน แสดงบนลานหลังเมรุมาศ

5.1.6.6 ไต่ลวดรำแพน (ภาพที่ 11 หน้า 42) ตอนพิภกถววยเพลิงศพทศกัณฐ์ (ห้องที่ 113) จิตรกรรมฝาผนังภายในพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นภาพนักแสดงชายคนเดียว ทำท่าก้าวเดินไต่ลวดที่ผูกชิงระหว่างเสาสองต้น หน้าโรงมหรสพระหว่างช่องระทา แขนทั้งสองข้างทำท่ายกมือถือหางนกยูง แสดงบนลานหลังเมรุมาศ

- ไต่ลวดรำแพน (ภาพที่ 12,13 หน้า 43,44) ตอนพิภกถววยเพลิงศพทศกัณฐ์ (ห้องที่ 113) จิตรกรรมฝาผนังภายในพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นภาพนักแสดงชายคนเดียวทำท่าก้าวเดินไต่ลวด ที่ผูกชิงระหว่างเสาสองต้น หน้าโรงมหรสพระหว่างช่องระทา แขนทั้งสองข้างทำท่ายกมือถือหางนกยูง

- ไต่ลวดรำแพน (ภาพที่ 15 หน้า 50) ตอนพระเจ้าศรีธรรมราชให้อัญเชิญพระพุทธรูปสิงห์เข้าสู่ภายในนคร พร้อมด้วยเครื่องสักการะพิเศษ ให้ประดิษฐานบนบัตถังกัมฉนขปีที่ตกแต่งไว้ในพระลานหลวง จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส เป็นภาพนักแสดงชายสองคนทำท่าก้าวเดินไต่ลวดที่ผูกชิงระหว่างเสา นักแสดงชายเริ่มต้นก้าวเดินจากปลายเสาคนละด้าน แขนทั้งสองข้างทำท่ายกมือถือหางนกยูง

- ไต่ลวดรำแพน (ภาพที่ 17 หน้า 54) ตอนพระร่วงเจ้าทรงอัญเชิญพระพุทธรูปสิงห์มาสู่สุโขทัย ครั้นถึงแล้วโปรดให้สร้างวิหารอันสมควร ตกแต่งเสร็จแล้วประดิษฐานพระพุทธรูปสิงห์ไว้ในวิหารนั้น จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส เป็นภาพนักแสดงชายสี่คนทำท่าก้าวเดินไต่ลวดที่ผูกชิงระหว่างเสา ซึ่งอยู่ระหว่างช่องระทาบ้าง นักแสดงบางคนทำท่านั่งคร่อมลวด แขนทั้งสองข้างของนักแสดงทำท่ายกมือถือหางนกยูง แสดงบนลานหลังวิหารใกล้กำแพงเมือง

- ไต่ลวดรำแพน (ภาพที่ 23 หน้า 68) ตอนภิรมย์ปรางปราง (ห้องภาพที่ 9 หน้าทิศตะวันออก) จิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามราชวรวิหาร เป็นภาพนักแสดงชายคนเดียวก้าวเดินไต่ลวดที่ผูกชิงระหว่างเสาซึ่งอยู่บนลานดินหน้าโรงละคร แขนทั้งสองของนักแสดงทำท่ายกมือถือหางนกยูง

- ใต้ลวดรำแพน (ภาพที่ 29,33 หน้า 81,85) ปรากฏในภาพพุทธประวัติ ตอนถวายพระเพลิงพระพุทธรูประวีระ จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดทองธรรมชาติ เป็นภาพนักแสดงชายทำท่าก้าวเดินใต้ลวดที่ผูกซึ่งระหว่างเสาสองต้น แขนทั้งสองข้างทำท่ายกมือถือหางนกยูง แสดงบนลานหลังปริมณฑลพระราชพิธี

5.1.6.7 ไม้สูง (ภาพที่ 12,13 หน้า 43,44) ตอนพิภกถวายเพลิงศพทศกัณฐ์ (ห้องที่ 113) จิตรกรรมฝาผนังภายในพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นภาพนักแสดงชายทำท่าขึ้นบนเป็นปลายยอดไม้สูง แขนทั้งสองข้างทำท่ารำรำ

- ไม้สูง (ภาพที่ 15 หน้า 50) ตอนพระเจ้าศรีธรรมราชาให้อัญเชิญพระพุทธรูปสี่ทิศเข้าสู่ภายในนคร พร้อมด้วยเครื่องสักการะพิเศษ ให้ประดิษฐานบนบัลลังก์มณฑป ที่ตกแต่งไว้ภายในพระลานหลวง จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาราม เป็นภาพนักแสดงชายทำท่าขึ้นตัวตรงบนเป็นปลายยอดไม้สูง แขนสองข้างทำท่ารำรำ

- ไม้สูง (ภาพที่ 21,22 หน้า 63,64) ปรากฏในภาพพุทธประวัติ ตอนถวายพระเพลิงพระพุทธรูประวีระ จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร เป็นภาพนักแสดงชายทำท่าขึ้นตัวตรงบนเป็นปลายยอดไม้สูง แขนสองข้างทำท่ารำรำ แสดงหลังปริมณฑล เบื้องหน้าระหาดันสุดท้ายทั้งด้านซ้ายและด้านขวา

- ไม้สูง (ภาพที่ 23 หน้า 68) ตอนภิรมย์ปรางปรา (ห้องภาพที่ 9 ผนังทิศตะวันออก) ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งทรงคนพร วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามราชวรวิหาร เป็นภาพนักแสดงชายขึ้นตรงบนเป็นปลายยอดไม้สูง แขนสองข้างทำท่ารำรำ แสดงข้างโรงละคร

- ไม้สูง (ภาพที่ 29,33 หน้า 81,85) ปรากฏในพุทธประวัติตอนถวายพระเพลิงพระพุทธรูประวีระ ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดทองธรรมชาติ เป็นภาพนักแสดงชายขึ้นยอดตัวบนเป็นปลายยอดไม้สูง แขนสองข้างทำท่ารำรำ แสดงหลังปริมณฑลพระราชพิธี

5.1.6.8 หกคะเมน (ภาพที่ 13,14 หน้า 44,45) ตอนพิภกถวายเพลิงศพทศกัณฐ์ (ห้องที่ 113) จิตรกรรมฝาผนังภายในพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นภาพนักแสดงชาย ทำท่าหกคะเมน ศีรษะขึ้นเป็นปลายยอดไม้สูงคนละต้น ขาเหยียดเท้าชี้ฟ้า มือยึดจับส่วนที่เป็นที่ยึดสำหรับนักแสดง ซึ่งอยู่ติดกับเป็นปลายยอดไม้สูง แสดงอยู่หน้าโรงมหรสพระหว่างระทา

- หกคะเมน (ภาพที่ 15 หน้า 50) ตอนพระเจ้าศรีธรรมราชาให้อัญเชิญพระพุทธรูปสี่ทิศเข้าสู่ภายในนคร พร้อมด้วยเครื่องสักการะพิเศษ ให้ประดิษฐานบนบัลลังก์มณฑป ที่ตกแต่งไว้ภายในพระลานหลวง จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาราม เป็นภาพนักแสดงชายทำท่าหกคะเมน ศีรษะขึ้นเป็นปลายยอดไม้สูง เท้าชี้ฟ้า ขาเหยียดเคลื่อนไหว มือยึดจับส่วนที่เป็นที่ยึดสำหรับนักแสดง ซึ่งอยู่ติดกับเป็นปลายยอดไม้สูง

- หกคะเมน (ภาพที่ 17 หน้า 54) ตอนพระร่วงเจ้าทรงอัญเชิญพระพุทธสิหิงค์มาสู่เมืองสุโขทัย ครั้นแล้วโปรดให้สร้างวิหารอันสมควร ตกแต่งเสร็จแล้วประดิษฐานพระพุทธสิหิงค์ไว้ในวิหารนั้น จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทราวาส เป็นภาพนักแสดงชายหลายคน ทำท่าหกคะเมน ศีรษะยันแป้นปลายยอดไม้สูงคนละต้น ขาเหยียดเท้าชี้ฟ้า มือยึดจับส่วนที่เป็นที่ยึดสำหรับนักแสดง ซึ่งอยู่ติดกับแป้นปลายยอดไม้สูง แสดงอยู่ระหว่างช่องระทากช่องละสองต้น หลังวิหารใกล้กำแพงเมือง

- หกคะเมน (ภาพที่ 21,22 หน้า 63,64) ปรากฏในพุทธประวัติตอนถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดอรุณราชวรารามราชวรีวิหาร เป็นภาพนักแสดงชายทำท่าหกคะเมน ศีรษะยันแป้นปลายยอดไม้สูงคนละต้น ขาเหยียดเท้าชี้ฟ้า มือยึดจับส่วนที่เป็นที่ยึดสำหรับนักแสดง ซึ่งอยู่ติดกับแป้นปลายยอดไม้สูง แสดงอยู่ระหว่างช่องระทากหลังปริมณฑลพระราชพิธี

- หกคะเมน (ภาพที่ 23 หน้า 68) ตอนภิรมย์ปราสาท (ห้องภาพที่ 9 ผนังทิศตะวันออก) ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามราชวรวิหาร เป็นภาพนักแสดงชายสามคน ทำท่าหกคะเมน ศีรษะยันแป้นปลายยอดไม้สูงคนละต้น ขาเหยียดเท้าชี้ฟ้า มือยึดจับส่วนที่เป็นที่ยึดสำหรับนักแสดง ซึ่งอยู่ติดกับแป้นปลายยอดไม้สูง แสดงบนลานข้างโรงละคร

- หกคะเมน (ภาพที่ 29,33 หน้า 81,85) ปรากฏในพุทธประวัติตอนถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดทองธรรมชาติ เป็นภาพนักแสดงชายทำท่าหกคะเมน ศีรษะยันแป้นปลายยอดไม้สูง ขาเหยียดเท้าชี้ฟ้า มือยึดจับส่วนที่เป็นที่ยึดสำหรับนักแสดง ซึ่งอยู่ติดกับแป้นปลายยอดไม้สูง แสดงอยู่หลังปริมณฑลพระราชพิธี

5.1.6.9 ยืนบนปลายมิด (ภาพที่ 29, 33 หน้า 81,85) ปรากฏในพุทธประวัติตอนถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดทองธรรมชาติ เป็นภาพนักแสดงชายทำท่ายืนวางเท้าบนปลายมิดข้างละหนึ่งเล่ม บนแกนมีมิดสองเล่มที่นักแสดงวางเท้าขึ้น ตรงกลางมีเสาปลายมุดหนึ่งเล่มสูงระดับคางนักแสดง แกนมิดอยู่ส่วนบนของไม้สูง แขนสองข้างของนักแสดงทำท่าร้ายรำ แสดงอยู่หลังมณฑลพระราชพิธี

5.1.7 การละเล่นพื้นเมือง

- การละเล่นพื้นเมือง (ภาพที่ 9 หน้า 40) ตอนพิเภกถวายเพลิงศพทศกัณฐ์ (ห้องที่ 113) จิตรกรรมฝาผนังภายในพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นภาพนักแสดงหญิงและชายยืนรำร่ายอยู่ภายในกลางโรงมหรสพระหว่างช่องระทาก เข้าใจว่าเป็นการแสดงเพลงพื้นเมือง เพราะ

นักแสดงหญิงแต่งกายห่มสไบนุ่งผ้าถุง และนักแสดงชายแต่งกายไม่สวมเสื้อ มีผ้าคาดบ่า นุ่งโจงกระเบนผูกผ้าคาดเอว ทางด้านซ้ายของโรงมิชานั่งเป่าขลุ่ยและริมโรงทางด้านขวาของโรงมิชานสามคนนั่งมองนักแสดง

- การละเล่นพื้นเมือง (ภาพที่ 15 หน้า 50) ตอนพระเจ้าศรีธรรมราชาให้อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์เข้าสู่ภายในนคร พร้อมด้วยเครื่องสักการะพิเศษให้ประดิษฐานบนบัลลังก์มณฑปที่ตกแต่งไว้ในพระลานหลวง จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาสเป็นภาพผู้แสดงหญิงสองคนยืนรำซ้อนหน้าและหลัง ภายในโรงมหรสพที่อยู่ด้านหลังระหว่างช่องระทาดันที่หนึ่งถึงสาม ผู้แสดงยืนรำระหว่างช่องระทาดันที่หนึ่งและด้นที่สอง ผู้แสดงแต่งกายส่วนบนอย่างไรไม่ทราบ เพราะภาพจิตรกรรมชำรุด ส่วนล่างนุ่งผ้าถุง ทางด้านซ้ายของผู้แสดงคนแรก มีผู้หญิงคนหนึ่งนั่งพับเพียบเท้าแขนอยู่บนพื้นโรงมหรสพ และแหงนหน้ามองผู้แสดงคนแรก

- การละเล่นพื้นเมือง (ภาพที่ 19 หน้า 57) ตอนพระญาณคิศพระราชาผู้ครองเมืองกำแพงเพชร อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์ทวนกระแสน้ำมาประดิษฐานในเมืองกำแพงเพชร บูชาถวายนมัสการด้วยเครื่องบูชาทั้งปวง ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาสเป็นภาพขบวนดุริยางค์และนาฏยศิลป์ นักแสดงหญิงและชายหนึ่งคู่ยืนรำรำบนเรือ หน้ามณฑปประดิษฐานพระพุทธสิหิงค์ ด้านหลังของนักแสดงบนท้องเรือมีนักดนตรีชายสองคนเป่าขลุ่ย และมีคนคู่อื่นนั่งดู บนฝั่งแม่น้ำใกล้เรือที่อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์ มีขบวนดุริยางค์และนาฏยศิลป์ ชายคนหนึ่งมือซ้ายถือฆ้องมือขวาถือไม้ตี ทำท่าตีฆ้อง ชายคนที่สองคล้องกลองสองหน้าไว้ที่ลำตัวทำท่าตีกลองสองหน้า ชายคนที่สามถือกรับไว้ในมือสองข้าง ชายคนที่สี่ทำท่ารำรำนำหน้าขบวนดุริยางค์

5.1.8 การแสดงอื่น

- จี๊ว (ภาพที่ 6 หน้า 36) ตอนพิเภกถวายเพลิงศพทศกัณฐ์ (ห้องที่ 113) จิตรกรรมฝาผนังภายในพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นภาพนักแสดงชายห้าคนแต่งกายแบบคนจีน นักแสดงคนกลางแต่งกายแตกต่างจากคนอื่น คือแต่งกายอย่างขุนนาง ส่วนนักแสดงคนอื่นแต่งกายอย่างทหาร นักแสดงสามคนถืออาวุธจ้าว นักแสดงล้อมรอบโต๊ะสี่เหลี่ยมกลางโรงจี๊ว ริมโรงทางด้านขวามีนักแสดงชายเขียนหน้ามีหนวดเครา แต่งกายไม่สวมเสื้อ สวมกางเกงยาวแค้เข้า มีเชือกผูกเอวสวมรองเท้า ทำท่ายกแขนขวาเอามือแตะหน้าผาก และกางแขนซ้ายพร้อมกับหงายฝ่ามือขึ้นถือปลา

- จี๊ว (ภาพที่ 21 หน้า 63) ตอนถวายพระเพลิงพระพุทธรูป จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ วัดอรุณราชวรารามราชววิหาร เป็นภาพผู้แสดงชายแต่งกายอย่างทหารชาวจีน ทำท่าย่อตัวแบกขา ถืออาวุธจ้าวในมือขวา

ตารางสรุปมหรสพแต่ละประเภทที่ปรากฏบนภาพจิตรกรรมฝาผนังในแต่ละวัด

ประเภท	วัดพระศรีรัตน- ศาสดาราม	วัดบวรสถาน- พุทธวาส	วัดอรุณฯ	วัดเบญจม- บพิตรฯ	วัดโสมนัส วิหาร	วัดราชสิทธา รามฯ	วัดทองธรรมชาติ	วัดบุปผาราม วรวิหาร
โขน		โขน		โขนจักรอก	โขน			โขน
ละคร		ชาตรี	ละครนอก	ละครนอก	ละครนอก	ละครนอก	ละครนอก	
หนัง	หนังใหญ่ หนังตะลุง							
หุ่น	หุ่นหลวง หุ่นจีน				หุ่นหลวง		หุ่นหลวง	หุ่นหลวง
การละเล่นของหลวง		แทงวิสัย กระชิวแทงควาย					โต้ลวด	
การละเล่นต่างๆ	ปะเลง จับลิงหัวค้ำ ลอคบ่วง บ่วงพวง โต้ลวด ไม้สูง รำแพน หกคะเมน โยนมีด ต่อตัว	โต้ลวด รำแพน ไม้สูง หกคะเมน	หกคะเมน ไม้สูง	ไม้สูง โต้ลวด หกคะเมน รำแพน			รำแพน ไม้สูง หกคะเมน เหยียบปลายมีด	
การละเล่นพื้นเมือง	ระบูนไม้ได้	ระบูนไม้ได้						
การแสดงอื่น	จิว	กีฬาชกมวย	จิว กีฬาชกมวย		จิว			

- จิว (ภาพที่ 27 หน้า 75) ตอนอิเหนาภิเษกสมรส จิตรกรรมฝาผนังภายในพระวิหาร วัดโสมนัสวิหารราชวรวิหาร เป็นภาพนักแสดงชายแต่งกายอย่างคนจีนทำท่าแยกขาย่อตัว ยกแขนซ้ายขึ้นถือดาบระดับหน้าผาก มือขวาถือโล่บังตัว

5.2 องค์ประกอบของนาฏศิลป์

ภาพนาฏศิลป์ในงานสมโภชพระราชพิธีต่าง ๆ ที่ปรากฏบนจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ ในพระอารามหลวงกรุงเทพมหานคร สามารถพิจารณาองค์ประกอบของนาฏศิลป์ได้ดังนี้

- 5.2.1 ผู้แสดงและเครื่องแต่งกาย
- 5.2.2 เรื่องที่แสดง
- 5.2.3 เครื่องดนตรี
- 5.2.4 โอกาสการแสดงและสถานที่แสดง

5.2.1 ผู้แสดงและเครื่องแต่งกาย

จากการศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนัง ทำให้ทราบว่านาฏศิลป์แต่ละประเภท ต้องใช้ผู้แสดงอย่างไรบ้าง แต่งกายอย่างไร คงจะต้องพิจารณาจากเรื่องราวและบทบาทของผู้แสดง ในที่นี้จะขอกล่าวตามลำดับของประเภทนาฏศิลป์ ดังที่ได้กล่าวไปแล้วในข้อ 4.1 ลักษณะรูปแบบของนาฏศิลป์ ดังนี้

5.2.1.1 โขน

โขนไม่ว่าจะเป็นโขนประเภทใด ผู้แสดงจะเป็นผู้ชายเพราะตัวละครส่วนใหญ่จะเป็นบทตัวพระ ตัวลิง ตัวยักษ์ เครื่องแต่งกายจะต้องแต่งตามแบบแผนของตัวละครแล้วสวมหัวโขนแตกต่างกัน

- โขน (ภาพที่ 18 หน้า 55) ตัวละครมีพระราม พระลักษมณ์ พิเภก นางเบญจกาย องคต ชมพูพาน หนุมาน เสนาลิง เขนลิง และม้า พระราม พระลักษมณ์ แต่งยืนเครื่องตัวพระ สวมหัวโขนหน้าพระรามและหน้าพระลักษมณ์ นางเบญจกาย แต่งเครื่องตัวนาง องคต แต่งเครื่องตัวยักษ์สวมหัวโขนหน้าพิเภก องคต ชมพูพาน หนุมาน เสนาลิง แต่งเครื่องตัวลิง สวมหัวโขนหน้าองคต ชมพูพาน หนุมาน เสนาลิง เขนลิง สวมเสื้อแขนยาว นุ่งโจงกระเบน สวมหัวหน้าลิง ม้าไม่สวมเสื้อ นุ่งโจงกระเบนลายตา คือหัวหน้าม้า

- โขน (ภาพที่ 24 หน้า 69) ตัวละครคือ หนุมาน ผู้แสดงเป็นชายแต่งกายเครื่องแต่งตัวถึง สวมหัวโขนรูปหน้าหนุมาน

- โขนโรงใน (ภาพที่ 26 หน้า 73) เข้าใจว่าเป็น ตอนสังฆาสุรยกทัพตรวจพล มีตัวละครคือ สังฆาสุรและผู้แสดงชายอื่นอีกสี่คน คนหนึ่งทำท่าทางกลด อีกสามคนทำท่าคล้ายลาภราชรด สังฆาสุรแต่งกายเครื่องแต่งตัวยักษ์ สวมหัวโขนมงกุฎยอดฉิบ คนกางกลดแต่งกายไม่สวมเสื้อ นุ่งโจงกระเบนผูกผ้าคาดเอว คนลาภราชรดสวมเสื้อแขนยาว ไม่ทราบว่านุ่งโจงกระเบนหรือสวมกางเกง เพราะภาพจิตรกรรมวาดไม่ชัดเจน สวมหมวกพยับยอดแหลม

- โขนโรงใน(ภาพที่ 35 หน้า 88) เป็นตอนพระรามตามกวาง มีตัวละครคือ พระราม กวาง และผู้ติดตามพระราม พระรามแต่งเครื่องแต่งตัวพระ ศีรษะสวมหัวโขนรูปหน้าพระรามสีเขียว ซึ่งเป็นแบบแผนการแสดงโขนของโบราณ ผู้แสดงจะต้องสวมหัวปิดหน้าทุกคน ยกเว้นตัวตลก ซึ่งปฏิบัติกันมาตั้งแต่ครั้งก่อนสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช¹⁰ ทำท่าแสดงสรไปที กวาง ผู้แสดงเป็นกวางซึ่งอยู่เบื้องหน้าพระราม แต่งกายไม่สวมเสื้อ นุ่งสนับเพลาและโจงกระเบนลายตาหมากรุก ศีรษะสวมหัวรูปกวาง เบื้องหลังพระรามคงเป็นผู้ติดตามพระราม แต่งกายไม่สวมเสื้อ นุ่งสนับเพลาและโจงกระเบนลายตาหมากรุก ถือดาบสั้นในมือซ้าย

- โขนโรงใน (ภาพที่ 37 หน้า 93) เป็นตอนหนุมานโลมนางวารี หนุมานแต่งเครื่องแต่งตัวถึง สวมหัวโขนรูปหน้าหนุมาน นางวารีอาจใช้ผู้แสดงเป็นผู้ชายตามแบบแผนการแสดงโขนแต่โบราณ หรืออาจใช้ผู้แสดงเป็นผู้หญิงอย่างการแสดงในสมัยต่อมา นางวารีแต่งเครื่องแต่งตัวนาง

5.2.1.2 ฉะคร

ฉะครที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนังมีทั้งฉะครชาติรี หรือฉะครโนราและฉะครนอก ผู้แสดงคงจะมีทั้งผู้ชาย ผู้หญิงและเด็ก ซึ่งขึ้นอยู่กับตัวละครในเรื่องที่แสดง

- ฉะครชาติรีและฉะครโนรา (ภาพที่ 15 หน้า 50) มีตัวละครสองคนคือตัวพระและตัวนาง ตัวพระแต่งกายนุ่งสนับเพลา นุ่งผ้า คาดรัดสะเอว สวมสังวาล ทับทรวง พาดูรีด ปะวะหล้า ไม่สวมเสื้อ ศีรษะสวมเทริด นักแสดงตัวพระไม่สวมเสื้อ เป็นแบบแผนของการแสดงฉะครชาติรี¹¹และฉะครโนรา¹²ในสมัยโบราณ ตัวนางแต่งกายห่มสไบ นุ่งผ้า นุ่ง สวมเครื่องประดับ สวมพาดูรีด ปะวะหล้า ศีรษะสวมรัดเกล้าเปลว มือขวาถือพัด

¹⁰อมรา กล้าเจริญ, อนุทริยนาฏศิลป์ไทย, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ โอเคียนสโตร์, 2531), หน้า 41.

¹¹สุวรรณณี อุคผล, วรรณกรรมการแสดงของไทย, หน้า 114.

¹²เรื่องเดียวกัน, หน้า 117.

- ละครนอก? หรือละครชาตรี? (ภาพที่ 36 หน้า 90) ซึ่งเข้าใจว่าเป็นเรื่อง ไกรทอง มีผู้แสดงหลายคน ผู้แสดงชายคนที่หนึ่งคงเป็นไกรทอง ทำท่าข้อมด้วยกแขนซ้ายมือถือ อาวุธคล้ายดาบสั้นหรือมีด ส่วนแขนขวาห้อยเหยียดออกมาทางด้านหน้า โดยมือขวาจะถูกปาก จระเข้จับและมองผู้แสดงอีกคนหนึ่ง ซึ่งเข้าใจว่าเป็นชาละวันที่ทำท่าจับปากจระเข้ ผู้แสดงเป็น ไกรทองแต่งเครื่องแต่งกายตัวพระ ศิระสะสวมขญา ผู้แสดงเป็นชาละวันแต่งกายไม่สวมเสื้อ แต่ง เครื่องแต่งตัวรูปหัวและหางจระเข้ ทางด้านขวาของผู้แสดงเป็นไกรทอง มีผู้แสดงชายอีกคนหนึ่ง แต่งกายสวมเสื้อแขนยาวและกรองคอ ศิระสะไม่สวมเครื่องประดับ ทำท่าหันหน้ามายังผู้แสดงชาย อีกคนหนึ่งซึ่งอยู่ด้านหลังที่แต่งตัวไม่สวมเสื้อแต่สวมกรองคอ นุ่งผ้าโจงกระเบน ด้านหลังของผู้ แสดงไกรทองมีผู้แสดงชายอีกคนหนึ่งหันหลังให้ผู้แสดงเป็นไกรทอง หันหน้าเข้าหานักดนตรี ผู้ แสดงคนนี้แต่งกายสวมเสื้อแขนยาว และกรองคอ ทำท่ายกแขนขวาขึ้น มีผู้แสดงตัวนางอีกสามคน คงจะเป็นนางตะเกาแก้ว นางตะเกาทองและนางวิมาลา อาจใช้ผู้แสดงเป็นผู้ชายหรือผู้หญิง ผู้แสดง ตัวนางแต่งกายห่มสไบสองชายหรือที่เรียกว่า ห่มสะพัก นุ่งผ้าถุง ศิระสะสวมรัดเกล้าเปลว ทำท่า หลีกหนีและตกใจ ในสมัยโบราณตัวละครตัวนางใช้ผู้แสดงเป็นชาย มาเปลี่ยนเป็นผู้หญิงแสดงใน สมัยต่อมา

- ละครนอก (ภาพที่ 22 หน้า 64) มีผู้แสดงชายสองคน คนหนึ่งแต่งกาย อย่างฤณี นุ่งผ้าลายเสือพาดบ่าซ้าย สวมหัวรูปหน้าฤณี โดยสวมไว้เพียงครึ่งหน้า มือขวาถือไม้เท้า ส่วนผู้แสดงชายอีกคนหนึ่งไม่สวมเสื้อ นุ่งผ้าโจงกระเบน ทำท่าหมอบกราบฤณี

- ละครนอก (ภาพที่ 23 หน้า 68) มีผู้แสดงสองคน คนหนึ่งแต่งเครื่องแต่ง ตัวพระสวมขญานั่งห้อยขาบนเตียง ผู้แสดงอีกคนหนึ่งแต่งเครื่องแต่งตัวพระ ศิระสะสวมกระบังหน้า แต่งกายคล้ายพราหมณ์ นั่งคุกเข่าอยู่เบื้องล่างทางด้านหน้าของผู้แสดงคนแรก

- ละครนอก (ภาพที่ 24 หน้า 69) เข้าใจว่าเป็นเรื่องพระรถเสน มีผู้แสดงชาย สองคน คนหนึ่งแสดงเป็นพระรถ อีกคนหนึ่งแสดงเป็นม้า พระรถแต่งเครื่องแต่งตัวพระสวมขญา? ทำท่าขี่ม้า ม้าแต่งกายไม่สวมเสื้อ นุ่งผ้าโจงกระเบนลายตาหมากรุก ศิระสะสวมหัวรูปม้า

- ละครนอก? (ภาพที่ 26 หน้า 73) มีผู้แสดงชายสามคน ผู้แสดงคนที่หนึ่ง แต่งเครื่องแต่งตัวพระศิระสะสวมขญา ทำท่าร้ายร้ายตรวจพล ผู้แสดงคนที่สอง ทำท่ายืนกางกลดอยู่ เบื้องหลังผู้แสดงคนแรก แต่งกายไม่สวมเสื้อ นุ่งโจงกระเบน ศิระสะโพกผ้า ผู้แสดงคนที่สามทำท่า หมอบไหว้ แต่งกายไม่สวมเสื้อ นุ่งผ้าโจงกระเบนผูกผ้าคาดเอว ศิระสะโพกผ้า

- ละครนอก? (ภาพที่ 28 หน้า 78) เข้าใจว่าเป็นเรื่องพระรถเสน มีผู้แสดง สามคน ผู้แสดงคนที่หนึ่งแต่งเครื่องแต่งตัวพระ ศิระสะสวมเทริด ทำท่าร้ายร้ายกเท้าซ้ายวางแตะหลัง ของผู้แสดงคนที่สองที่แสดงเป็นม้า ซึ่งแต่งกายไม่สวมเสื้อ นุ่งผ้าโจงกระเบน ศิระสะสวมหัวรูปม้า

ทำท่าโค้งลำตัวอยู่หน้าผู้แสดงคนแรก ข้างผู้แสดงตัวพระมีผู้แสดงตัวนางยืนอยู่ ตัวนางห่มสไบสองชายหรือที่เรียกว่า ห่มสะพัก นุ่งผ้าถุง ศิระษสวมรัดเกล้าเปลว

- ละครนอก? (ภาพที่ 31 หน้า 83) เข้าใจว่าเป็นเรื่องสังข์ทอง มีผู้แสดงเด็กชายหนึ่งคน แต่งกายไม่สวมเสื้อ นุ่งโจงกระเบน สวมเครื่องประดับกรองคอ สังวาล พาหุรัด ปะวะหล้า ศิระษสวมกระบังหน้า ไว้ผมจุกและปักปิ่น ทำท่านั่งพับเพียบเท้าสะเอว

- ละครนอก? (ภาพที่ 32 หน้า 84) มีผู้แสดงชายสองคน คนที่หนึ่งแต่งกายสวมเสื้อแขนยาว นุ่งสนับเพลา โจงกระเบน แต่งกายคล้ายทหาร ทำท่านั่งคุกเข่าแขนทั้งสองข้างยกขึ้นถือธง คนที่สองแต่งกายสวมเสื้อป้ายข้างแขนยาว นุ่งกางเกง แต่งกายอย่างคนจีน ทำท่านั่งคุกเข่าแขนทั้งสองยกขึ้นถือจ้าวอยู่ข้างคนที่หนึ่ง

5.2.1.3 หน้า

หน้าใหญ่

เนื่องจากหน้าใหญ่เป็นมหรสพที่ไม่มีผู้แสดง เพราะเป็นการแสดงที่ใช้ตัวหน้าใหญ่แสดงแทนผู้แสดง และใช้คนเชิดหน้าเป็นผู้มีส่วนในการแสดง ในที่นี้จะขอกล่าวเรื่องตัวหน้าและคนเชิดหน้า จากภาพจิตรกรรม (ภาพที่ 3 หน้า 31) เป็นหน้าใหญ่ภาพรามสูรและภาพนางเมขลา หน้าใหญ่ทั้งสองภาพจัดตามลักษณะตัวหน้า น่าจะเป็น หน้าง่า คือเป็นภาพเดี่ยว หน้าเดี่ยว ท่าเหาะ สูงประมาณ 1.50 เมตร ส่วนคนเชิดหน้าใช้ผู้ชายเชิดภาพละหนึ่งคน ต้องเดินประกอบ การเชิดให้ถูกตามบทจังหวะเพลงและเรื่องราว คนเชิดหน้าทั้งสองคนแต่งกายไม่สวมเสื้อ นุ่งโจงกระเบน

หน้าตะลุง

หน้าตะลุงเป็นมหรสพประเภทเดียวกับหน้าใหญ่ เป็นการแสดงเล่นเงา (Shadow Show) ไม่มีผู้แสดง ในที่นี้จะขอกล่าวเรื่องตัวหน้าและคนเชิดหน้าเช่นเดียวกับหน้าใหญ่ที่ได้กล่าวมาข้างต้น จากภาพจิตรกรรม (ภาพที่ 10 หน้า 41) เป็นภาพหน้าตะลุงสองตัวทำท่ายกแขนแบมือและกางขา หน้าตะลุงทั้งสองภาพตามลักษณะตัวหน้าน่าจะเป็นหน้ากาก คือเป็นรูปเบ็ดเตล็ด เช่น ตัวตลก ส่วนคนเชิดหน้าในภาพจิตรกรรมไม่ได้วาด ตามแบบแผนการแสดง ใช้คนเชิดหนึ่งถึงสองคน เป็นผู้ที่มีความสามารถในการเชิด มีเสียงดีสามารถคัดเสียงได้หลายเสียง มีปฏิภาณไหวพริบดี

5.2.1.4 หุ่น

หุ่นเป็นมหรสพที่ใช้รูปจำลองเหมือนคนจริง แสดงเป็นเรื่องแทนผู้แสดง และใช้คนเชิดหุ่นเป็นผู้มีส่วนในการแสดง ในที่นี้จะขอกล่าวเรื่องเฉพาะตัวหุ่นและคนเชิดหุ่น ดังนี้

หุ่นหลวง

หุ่นหลวงเป็นการแสดงแบบละคร ตัวหุ่นสร้างเป็นรูปคนเต็มตัวสูงประมาณ 1 เมตร ถ้าตัวทำด้วยไม้ ครัวงานบางและเบา ตรงเอวใช้หาวยสอดเป็นวงกลมซ้อนกัน เพื่อให้หุ่นยกเอวได้ ตรงกลางตัวติดแกนไม้มีด้ามยาวลงมาสำหรับจับมีสายโยงจากอวัยวะต่างๆ เช่น นิ้ว มือ แขน ขา สำหรับชักให้อวัยวะเหล่านี้เคลื่อนไหว ที่คอมีไม้เล็กๆต่อลงมาสำหรับเชิดให้หน้าหุ่นหันไปมา การแต่งกายคล้ายโขนละคร มีการดำเนินเรื่องแบบโขนละคร

- หุ่นหลวง (ภาพที่ 5 หน้า 35) มีหุ่นรูปนางยักษ์ คือนางผีเสื้อสมุทรและหุ่นรูปเด็กคือสินสมุทร นางผีเสื้อสมุทรและสินสมุทรเป็นตัวละครในเรื่องพระอภัยมณี หุ่นรูปนางผีเสื้อสมุทรแต่งตัวไม่สวมเสื้อ สวมกรองคอ พาหุรัด กำไล ศิระสะสวมกระบังหน้า หุ่นรูปสินสมุทรแต่งตัวสวมเสื้อแขนยาว ไว้ผมจุก

- หุ่นหลวง (ภาพที่ 27 หน้า 75) มีหุ่นรูปพระราม หุ่นรูปหนุมาน และหุ่นรูปพลลิงสามตัว พระรามและหนุมานเป็นตัวละครเรื่องรามเกียรติ์ หุ่นรูปพระรามแต่งเครื่องแต่งตัวพระ ศิระสะสวมชฎา มีกลดกัน หุ่นรูปหนุมานแต่งเครื่องตัวลิง หุ่นรูปพลลิงสามตัวทำท่าแบกเสาธงไว้ที่ป่าช้าคนละหนึ่งอัน สำหรับคนเชิดหุ่นยกยื่นเชิดหุ่นคนละหนึ่งตัว โดยซ่อนตัวอยู่เบื้องหลังของแผงกันด้านซ้ายของโรงหุ่น เพื่อมิให้คนดูเห็นคนเชิด

- หุ่นหลวง (ภาพที่ 30 หน้า 82) มีหุ่นตัวละครสามตัว เป็นหุ่นรูปผู้ชายหนึ่งตัว ไม่สวมเสื้อ นุ่งโจงกระเบน อยู่ทางด้านซ้ายของโรงหุ่น หุ่นรูปผู้หญิงสองตัว ตัวหนึ่งอยู่ตรงกลางของโรงหุ่น เป็นหุ่นรูปผู้หญิงสาวห่มสไบ อีกตัวหนึ่งอยู่ทางด้านขวาของโรงหุ่นเป็นรูปผู้หญิงแก่ ห่มผ้าแบบตะเบงมาน? นุ่งโจงกระเบน คนเชิดหุ่นอยู่เบื้องหลังแผงกันด้านหน้าของโรงหุ่น มองเห็นศิระสะคนเชิดหุ่นสองคนที่อยู่ทางด้านซ้ายและด้านขวาของโรงหุ่น ซึ่งแหงนหน้ามองดูหุ่น

- หุ่นหลวง (ภาพที่ 37 หน้า 92) มีหุ่นตัวละครสองตัว เป็นหุ่นรูปผู้ชายหนึ่งตัว แต่งกายเครื่องแต่งตัวพระ สวมชฎา และหุ่นรูปตัวนาง แต่งกายด้วยเครื่องแต่งตัวนาง สวมชฎา คนเชิดหุ่นอยู่เบื้องหลังแผงกันด้านหน้าของโรงหุ่น มองเห็นศิระสะของคนเชิดหุ่นสองคนที่อยู่ทางด้านขวาและตรงกลางของโรงหุ่น ซึ่งแหงนหน้ามองดูหุ่น

หุ่นจีน

- หุ่นจีน (ภาพที่ 7 หน้า 38) เป็นหุ่นที่มีลักษณะแตกต่างจากหุ่นหลวง คือเป็นหุ่นที่ชักจากด้านบนของตัวหุ่น โดยใช้เชือกโยงส่วนต่าง ๆ ของอวัยวะกับแกนไม้ข้างบน หุ่นตัวละครสองตัว หุ่นตัวแรกอยู่ทางด้านซ้ายของโรงหุ่น แต่งตัวแบบขุนนางจีน หุ่นตัวที่สองอยู่ทางด้านขวาของโรงหุ่น คนเชิดหุ่นยืนอยู่หลังฉากและเชิดหุ่นคนละหนึ่งตัว คนเชิดหุ่นแต่งตัวสวมเสื้อแขนยาวผ่าอก ทำผมมวย

5.2.1.5 การละเล่นของหลวง

การละเล่นของหลวงที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมมีหลายประเภท ถ้วนแต่ใช้ผู้แสดงเป็นผู้ชาย ได้แก่

- แทงวิสัย (ภาพที่ 15 หน้า 50) มีผู้แสดงชายสองคนแต่งกายคล้ายเขี้ยววง (รูปเทวดารักษาประตู) ทำท่าต่อสู้ด้วยอาวุธดาบโล่กับทวน

- กระจ้อว้แหงควาย (ภาพที่ 20 หน้า 60) มีผู้แสดงชายสี่คนคือ กระจ้อว้สามมี นางกระจ้อว้ นางกระจ้อว้ และควายซึ่งใช้ผู้แสดงสองคน ตอนหัวและขาหน้าหนึ่งคน ตอนท้ายและขาหลังหนึ่งคน กระจ้อว้แต่งกายไม่สวมเสื้อ นุ่งผ้าโจงกระเบน นางกระจ้อว้แต่งกายห่มผ้าคาดอก นุ่งผ้าถุง ถือทวนหรือหอก ผู้แสดงเป็นควายแต่งกายสวมหัวรูปควายและขาหน้าคนหนึ่ง อีกคนหนึ่ง แต่งกายชุดควายขาหลังและหาง

5.2.1.6 การละเล่นต่างๆ

- การเล่นเบ็กรอง “ประเลง” (ภาพที่ 4 หน้า 33) มีผู้แสดงชายสองคนแต่งกายอย่างเครื่องตัวพระ ส่วนศีรษะสวมหัวเทวดาศีรษะโล้น

- การเล่นเบ็กรอง “จับถึงหัวค้ำ” (ภาพที่ 8 หน้า 39) มีผู้แสดงชายสองคนแต่งเครื่องแต่งกายอย่างเครื่องตัวลิง

- ต่อตัว (ภาพที่ 11,12 หน้า 42,43) เป็นการแสดงที่ต้องใช้ผู้แสดงชายสองคนต่อตัวในท่าต่างๆ ผู้แสดงแต่งกายสวมเสื้อไม่มีแขน นุ่งผ้าโจงกระเบน

- ลอดบ่วง และบ่วงพวง (ภาพที่ 11,12 หน้า 42,43) เป็นการแสดงที่ใช้ผู้แสดงชาย ผู้แสดงแต่งกายสวมเสื้อแขนสั้น นุ่งผ้าโจงกระเบน

- โยนมีด (ภาพที่ 11 หน้า 42) เป็นการแสดงของผู้แสดงชายคนเดียว แต่งกายสวมเสื้อไม่มีแขน นุ่งผ้าโจงกระเบน

- ใต้ลวดรำแพน มีทั้งเป็นการแสดงเดี่ยว การแสดงคู่ การแสดงหลายคน คือ ใช้ผู้แสดงชายคนเดียว (ภาพที่ 11,12,13 หน้า 42,43,44) หรือใช้ผู้แสดงชายสองคน (ภาพที่ 15 หน้า 50) หรือใช้ผู้แสดงหลายคน (ภาพที่ 17 หน้า 54) การแต่งกายของผู้แสดงไม่สวมเสื้อ นุ่งผ้าโจงกระเบน ผูกผ้าคาดเอว

- ไม้สูง เป็นการแสดงของผู้ชายคนเดียว (ภาพที่ 12,13 หน้า 43,44) การแสดงครั้งหนึ่งสามารถแสดงเพียงไม้เดียว (ภาพที่ 33 หน้า 85) หรือหลายไม้ (ภาพที่ 17 หน้า 54) การแต่งกายของผู้แสดงไม้สูงเช่นเดียวกับการแสดงประเภทอื่น คือไม่สวมเสื้อ นุ่งผ้าโจงกระเบน ผูกผ้าคาดเอว

- ยืนบนปลายมีด (ภาพที่ 29, 33 หน้า 81,85) เป็นการแสดงที่ใช้ผู้ชายคนเดียว การแต่งกายของผู้แสดงเหมือนกับผู้แสดงประเภทอื่น ไม่สวมเสื้อ นุ่งผ้าโจงกระเบน ผูกผ้าคาดเอว

5.2.1.7 การละเล่นพื้นเมือง

- การละเล่นพื้นเมือง (ภาพที่ 9 หน้า 40) เป็นการแสดงที่ใช้ผู้แสดงทั้งชายและหญิงหนึ่งคู่ นักแสดงชายแต่งกายไม่สวมเสื้อ มีผ้าคาดบ่า นุ่งผ้าโจงกระเบนผูกผ้าคาดเอว ส่วนนักแสดงหญิงแต่งกายห่มสไบ นุ่งผ้าถุง

- การละเล่นพื้นเมือง (ภาพที่ 15 หน้า 50) เป็นการแสดงที่ใช้ผู้แสดงหญิงสองคน แต่งกายส่วนบนอย่างไรไม่ทราบ เนื่องจากภาพจิตรกรรมชำรุดหายไป สามารถเห็นได้เฉพาะส่วนล่าง นุ่งผ้าถุง

- การละเล่นพื้นเมือง (ภาพที่ 19 หน้า 57) เป็นการร่ายรำของผู้แสดงชายและหญิงหนึ่งคู่ นักแสดงชายแต่งกายไม่สวมเสื้อ นุ่งผ้าโจงกระเบน สตรีระโพกผ้า นักแสดงหญิงนุ่งผ้าถุงแบบกระโจมอก มีผ้าคล้องบ่า ทำผมมวยดำปักปิ่น เป็นการแต่งกายพื้นเมืองแบบชาวเมืองกำแพงเพชร

5.2.1.8 การแสดงอื่น

- จี๊ว (ภาพที่ 6 หน้า 36) เป็นการแสดงที่ใช้ผู้แสดงชายจำนวนหกคน ทั้งหมดแต่งกายแบบคนจีน ชายคนหนึ่งแต่งกายอย่างขุนนางจีน แต่งกายแตกต่างจากผู้แสดงชายคนอื่น ผู้แสดงชายอีกสี่คนแต่งกายอย่างทหาร สวมเสื้อแขนยาว กางเกงขายาว สตรีระสวมหมวก ชายสามคนในสี่คนนี้ถืออาวุธจ้าว นักแสดงคนสุดท้ายแต่งกายไม่สวมเสื้อ นุ่งกางเกงยาวแค้เข้า สวมรองเท้า

- จี๊ว (ภาพที่ 21 หน้า 63) เป็นการแสดงที่ใช้ผู้แสดงชายคนเดียว แต่งกายแบบทหารชาวจีน สตรีระสวมหมวก มือขวาถืออาวุธจ้าว

- จี๊ว (ภาพที่ 27 หน้า 75) เป็นการแสดงที่ใช้ผู้แสดงชายคนเดียว แต่งกายอย่างชาวจีน สตรีระผูกผ้าคาดหน้าอก สวมเสื้อผ่าหน้าอก แขนยาวแค้ข้อศอก สวมกางเกงยาวแค้หัวเข้า และสวมรองเท้าสาน มือซ้ายถือดาบมือขวาถือโล่

5.2.2 เรื่องที่แสดง

นาฏศิลป์ในงานสมโภชพระราชพิธีต่างๆ ที่ปรากฏบนภาพจิตรกรรมฝาผนัง ทำให้ทราบว่าเป็นการแสดงเรื่องใด ตอนใด ในที่นี้จะขอกล่าวตามลำดับของประเภทของนาฏศิลป์ ดังนี้

5.2.2.1 โขน

- โขน (ภาพที่ 18 หน้า 55) เป็นการแสดงเรื่องรามเกียรติ์ เข้าใจว่าเป็นตอนนางเบญจกาย เพราะมีภาพนางเบญจกายปรากฏนอกเหนือจากตัวละครฝ่ายพิเภก ซึ่งได้แก่ พระราม พระลักษมณ์ ชมพูพาน องคต หนุมาน และพิเภก

- โขน (ภาพที่ 24 หน้า 69) เป็นการแสดงเรื่องรามเกียรติ์ ไม่สามารถระบุได้ว่าเป็นตอนใด เนื่องจากภาพจิตรกรรมวาดภาพเฉพาะรูปหนุมานทำท่าทำได้ราว

- โขนโรงใน (ภาพที่ 26 หน้า 73) เป็นการแสดงเรื่องรามเกียรติ์ เข้าใจว่าเป็นตอน สัทธาสูรบกับสังขวนร(หนุมานแปลง) ที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมเป็นภาพสัทธาสูรทำท่ายกทัพตรวจพล

- โขนโรงใน (ภาพที่ 35 หน้า 88) เป็นการแสดงเรื่องรามเกียรติ์ ตอน พระรามตามกวาง พระรามทำท่าโค้งศรไปที่กวาง

- โขนโรงใน (ภาพที่ 37 หน้า 93) เป็นการแสดงเรื่องรามเกียรติ์ ตอน หนุมานโถมนางวาริน หนุมานทำท่าเกี่ยวนางวาริน

- โขนชักรอก (ภาพที่ 23 หน้า 68) เป็นการแสดงเรื่องรามเกียรติ์ ตอน หนุมานหักคอช้างเอราวัณ หนุมานทำท่าปืนโค้งวงช้างเอราวัณ

5.2.2.2 ละคร

- ละครชาตรีหรือละครโนรา? (ภาพที่ 15 หน้า 50) เป็นการแสดงเรื่องใดและตอนใดไม่สามารถระบุได้ เพราะองค์ประกอบของการแสดงไม่ละเอียดชัดเจนพอ มีผู้แสดงสองคนที่แต่งกายอย่างตัวพระและตัวนาง

- ละครนอก (ภาพที่ 22 หน้า 64) เป็นการแสดงเรื่องใดและตอนใดไม่สามารถระบุได้ เพราะองค์ประกอบของการแสดงไม่ละเอียดชัดเจนพอ มีผู้แสดงสองคน เป็นฤๅษีกับผู้ชายที่ทำท่าหมอบไหว้ฤๅษี

- ละครนอก (ภาพที่ 23 หน้า 68) เข้าใจว่าเป็นการแสดงเรื่อง ลักษณะวงศ์ มีผู้แสดงสองคนที่แต่งเครื่องแต่งตัวพระ คนหนึ่งศิระสวมชฎา อีกคนหนึ่งศิระสวมกระบังหน้า การสวมกระบังหน้าเป็นการแต่งตัวอย่างพราหมณ์ พราหมณ์เป็นตัวละครที่มีปรากฏในเรื่องลักษณะวงศ์ ตอนที่นิยมแสดงคือ ตอนฆ่าพราหมณ์เกษตร

- ละครนอก (ภาพที่ 24 หน้า 69) เข้าใจว่าเป็นการแสดงเรื่อง พระรถเสน มีผู้แสดงแต่งเครื่องตัวพระ ศิระสวมชฎา กับผู้แสดงแต่งกายเป็นม้า ม้าเป็นตัวละครที่ปรากฏในเรื่องพระรถเสน

- ละครนอก? (ภาพที่ 26 หน้า 73) เป็นการแสดงเรื่องใดและตอนใดไม่สามารถระบุได้ เพราะองค์ประกอบของการแสดงไม่ละเอียดชัดเจนพอ มีผู้แสดงแต่งเครื่องตัวพระ ศิระสวมชฎา ทำท่าตรวจพล โดยมีผู้แสดงคนหนึ่งกางกลด และผู้แสดงอีกคนหนึ่งหมอบไหว้

- ละครนอก (ภาพที่ 28 หน้า 78) เข้าใจว่าเป็นการแสดงเรื่องพระรถเสน มีผู้แสดงแต่งเครื่องตัวพระ ศิวระสวมชฎา กับผู้แสดงแต่งกายเป็นม้า ซึ่งม้าเป็นตัวละครที่ปรากฏในเรื่อง พระรถเสน

- ละครนอก (ภาพที่ 32 หน้า 84) เข้าใจว่าเป็นการแสดงเรื่องสังข์ทอง ผู้แสดงแต่งกายอย่างเด็ก เด็กเป็นตัวละครที่ปรากฏในเรื่องสังข์ทอง

- ละครนอก (ภาพที่ 31 หน้า 83) เป็นการแสดงเรื่องใดไม่สามารถระบุได้ เป็นตอนยกพล ผู้แสดงแต่งกายคล้ายทหาร ทำท่านั่งคุกเข่า ยกแขนทั้งสองถือธง และตัวละครอีกคนหนึ่งแต่งกายอย่างชาวจีน ทำท่านั่งคุกเข่ายกแขนทั้งสองมือถืออาวุธง้าว

- ละครนอก? (ภาพที่ 36 หน้า 90) เข้าใจว่าเป็นเรื่องไกรทอง ตอนไกรทองบุกถ้ำของชาละวัน? มีตัวละครที่เข้าใจว่าเป็น ไกรทอง ชาละวัน นางตะเกาแก้ว นางตะเกาทอง นางวิมาลา และตัวละครอื่นอีกสามคน

5.2.2.3 หน้า

- หน้าใหญ่ (ภาพที่ 3 หน้า 31) เป็นการแสดงเรื่องรามเกียรติ์ เชิดหน้าภาพรามสูรและภาพนางเมขลา

- หน้าตะลุง (ภาพที่ 10 หน้า 41) เป็นการแสดงเรื่องใดไม่สามารถระบุได้ เพราะองค์ประกอบของการแสดงไม่ละเอียดชัดเจนพอ

5.2.2.4 หุ่น

- หุ่นหลวง (ภาพที่ 5 หน้า 35) เข้าใจว่าเป็นการแสดงเรื่อง พระอภัยมณี เชิดหุ่นรูปนางยักษ์และหุ่นรูปเด็ก เข้าใจว่าเป็นหุ่นรูปนางสีเสื้อสมุทรและสินสมุทร ซึ่งเป็นตัวละครในเรื่องพระอภัยมณี

- หุ่นหลวง (ภาพที่ 27 หน้า 75) เป็นการแสดงเรื่องรามเกียรติ์ ตอนพระรามตรวจพล เชิดหุ่นรูปพระรามตรวจพล ซึ่งประกอบด้วยหุ่นรูปหนุมานและหุ่นรูปพลถึงอีกสามตัว

- หุ่นหลวง (ภาพที่ 30 หน้า 82) เป็นการแสดงเรื่องใดไม่สามารถระบุได้ เพราะองค์ประกอบของการแสดงไม่ละเอียดชัดเจนพอ เชิดหุ่นตัวละครสามตัว เป็นรูปหุ่นผู้ชายหนึ่งตัว และหุ่นรูปผู้หญิงสองตัว

- หุ่นหลวง (ภาพที่ 37 หน้า 93) เป็นการแสดงเรื่องใดไม่สามารถระบุได้ เพราะองค์ประกอบของการแสดงไม่ละเอียดชัดเจนพอ เชิดหุ่นสองตัว เป็นหุ่นที่แต่งเครื่องตัวพระศิวระสวมชฎา กับหุ่นที่แต่งเครื่องแต่งตัวนาง สวมมงกุฎกษัตริย์

- หุ่นจีน (ภาพที่ 7 หน้า 38) เป็นการแสดงเรื่องใดไม่สามารถระบุได้ เพราะองค์ประกอบของการแสดงไม่ละเอียดชัดเจนพอ เชิดหุ่นสองตัว ตัวหนึ่งแต่งกายอย่างขุนนางจีน

5.2.2.5 การละเล่นของหลวง

- แทงวิสัย (ภาพที่ 15 หน้า 50) เป็นการละเล่นของหลวงสมัยโบราณ ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวว่า¹³ การละเล่นของหลวงต่าง ๆ นั้นพวกประเทศราชต่าง ๆ ของไทยในสมัยโบราณ จัดมาช่วยในพิธีสำคัญ ๆ ของเจ้านายไทย แล้วคนไทยได้เลียนแบบฝึกไว้เล่นกัน การละเล่นแหงวิสัยก็เป็นการละเล่นที่มลายูจัดมาถวายเช่นกัน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีความเห็นว่า¹⁴ การละเล่นแหงวิสัย คือ การละเล่น "แหงปีโส" ของมลายูเพราะ "ปีโส" หมายถึง "โล" ในสมัยโบราณการละเล่นชนิดนี้ใช้ผู้ชายเล่น เป็นการต่อสู้กันด้วยอาวุธสั้น ได้แก่ ดาบกับโล่ และอาวุธยาว ได้แก่ ง้าวหรือหอก เดิมผู้แสดงคงจะแต่งกายแบบมลายู แต่ต่อมาได้เปลี่ยนเครื่องแต่งกายคล้าย "เขี้ยวกาง" หรือ "เขี้ยวกาง" ซึ่งเป็นภาพเขียนหรือไม้แกะสลักรูปเทวดารักษาประตู วิถีเล่นก็เอาปลายอาวุธแตะกัน บนข้าง ล่างข้าง เดินวนเวียนไปคล้ายจิวรบกัน แต่ช้ากว่าจิว เวลาเล่นมีปีพาทย์ประกอบ แต่ไม่มีบทร้อง เข้าใจว่าเป็นการละเล่นที่ไม่มีเรื่องที่แสดง

- กระจ้อแหงควาย (ภาพที่ 20 หน้า 60) การแสดงประเภทนี้สันนิษฐานว่าเป็นการละเล่นของทวาย หรือพม่าหรือมอญ ตามตำนานกล่าวว่า นางกระจ้อฝันว่าจะได้กินแกงดับควายอร่อยมาก จึงรบเข้าให้สามีคือดาโศ ไปหาดับควายมาแกง ดาโศจึงเข้าไปในป่าเพื่อแหงควาย นางกระจ้อตามไปด้วย ดาโศพลาดพลั้งลงขณะล่าควาย แล้วนางกระจ้อเป็นผู้คว้าหอกมาแหงควายตาย จึงเรียกว่า "กระจ้อแหงควาย" ในเวลาต่อมา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวว่า¹⁵ กระจ้อเป็นสามีนางกระจ้อ ชื่อ กระจ้อ ดังนั้นชื่อกระจ้อแหงควายจึงตรงกับการเล่นนี้มากกว่าตำนานทางไทย และกระจ้อ เป็นภาษาทวาย การละเล่นชื่อ "กระจ้อแหงควาย" พระยาอนุমানราชชน ให้ความเห็นว่าเป็นผู้แหง จึงทำให้สงสัยว่าใครเป็นผู้แหงควาย มีผู้สันนิษฐานว่าสามีอาจจะพลาดพลั้งเวลาสู้กับควาย และนางกระจ้อเป็นผู้คว้าหอกมาแหงควายตาย จึงเรียกชื่อการแสดงว่า "กระจ้อแหงควาย" หรืออาจจะเพราะนางกระจ้อเป็นสาเหตุให้มีการแหงควายจึงเรียกการแสดงนี้ว่า "กระจ้อแหงควาย" ก็ได้ ผู้เล่นชนิดนี้มี ดากระจ้อ นางกระจ้อ และควาย นอกจากนั้นอาจมีชาวบ้านติดตามไปดูบ้างพอสมควร เหมือนที่ปรากฏในภาพจิตรกรรม การแสดงประเภทนี้ถือเป็น

¹³ สุวรรณี อุคผล, *วรรณกรรมการแสดงของไทย*, หน้า 217.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน.

¹⁵ รัตนามณีสิน, *สุนทรียะทางนาฏศิลป์ไทย* (กรุงเทพฯ: ฝ่ายเอกสารและตำรา สถาบันราชภัฏสวนดุสิต, 2540), หน้า 66.

¹⁶ สุวรรณี อุคผล, *วรรณกรรมการแสดงของไทย*, หน้า 211.

การเล่นสนุก เน้นความขบขันต่างๆ เช่น การหลอกล้อ หลบหนี ไล่ติดตาม ระหว่างควายกับกระอ้ว ประกอบกับท่าทางตกใจของนางกระแอ และท่าทางดีใจของตากระอ้วและนางกระแอเมื่อนำควาย ได้สำเร็จ

5.2.2.6 การละเล่นต่างๆ

- การเล่นเบิกโรง “ประเลง” (ภาพที่ 4 หน้า 33) เป็นระบำเบิกโรงของละครไทยชนิดหนึ่งแต่โบราณ นอกจากเพื่อความสวยงามทางนาฏศิลป์แล้ว ท่านผู้รู้โบราณว่าเป็นเคล็ดลับก่อนเวลาที่จะเล่นละคร ต้องมีคนถือไม้กวาดออกมาปิดกวาดในโรงละครให้สะอาดก่อน¹⁷ เพราะแต่ก่อนนานละครจะแสดงสักครั้ง เห็นจะเป็นเพราะคนปิดกวาดเป็นพวกละคร จึงยอมออกทำออกทางไปในตัว จึงถือเป็นประเพณีที่ต้องทำก่อนมีการแสดงทุกครั้ง ภายหลังเมื่อเกิดเป็นธรรมเนียมแล้ว เรื่องทำความสะอาดหายไปเหลือแต่ไม้กวาดกับท่าทาง จะยกเลิกธรรมเนียมเสียก็ไม่ทราบต้นเหตุว่าความมุ่งหมายเดิมเป็นอย่างไร แต่จะถือไม้กวาดออกมารำให้คนดูก็ดูกระไรอยู่ จึงเปลี่ยนเป็นถือหางนกยูงแทนไม้กวาด¹⁸ แต่บางท่านให้ข้อสันนิษฐานว่า ที่ถือหางนกยูงออกมารำนั้น น่าจะมาจากนับถือกันว่านกยูงเป็นต้นเดิมของการฟ้อนรำด้วยอีกอย่างหนึ่ง แต่จะอย่างไรก็ตามภายหลังเกิดความนิยมถือกันเป็นธรรมเนียมหรือประเพณีของละครสืบมาว่า “ประเลง” เป็นการฟ้อนรำเบิกโรงที่ต้องแสดงก่อน เพื่อป้องกันเสนียดจัญไรหรือปัดรังควาน ขับไล่ภูติผีปีศาจและมารร้ายที่มาขัดขวางกล้ากรายให้เป็นอุปสรรค และเป็นอัมภมงคลแก่งานการแสดง¹⁹

- การเล่นเบิกโรง “จับลิงหัวดำ” (ภาพที่ 8 หน้า 39) เนื้อเรื่องมีว่าลิงสองตัวคือลิงขาวกับลิงดำ ลิงดำมีนิสัยเลวชอบก่อเรื่องวุ่นวาย ลิงขาวมีนิสัยดีพยายามตักเตือนสั่งสอน ลิงดำกลับถือดี จนถึงเกิดวิวาทกัน ลิงขาวจับลิงดำมัด และพาตัวไปเพื่อจะฆ่า บังเอิญพระฤๅษีมาพบจึงขอชีวิตลิงดำไว้ แล้วกล่าวสั่งสอนจนลิงดำให้กลับตัวเป็นคนดี

- ต่อตัว (ภาพที่ 11,12 หน้า 42, 43) ลอดบ่วงและบ่วงพวง (ภาพที่ 11,12 หน้า 42,43) โยนมิด (ภาพที่ 11 หน้า 42) ใต้ถั่วคร่ำแพน (ภาพที่ 11,12,13,15,17,23,29,33 หน้า 42,43,44,50,54,68,81,85) ไม้สูง (ภาพที่ 12,13,15,21,22,23,29,33 หน้า 43,44,50,63,64,68,81,85) หกคะเมน (ภาพที่ 13,14,15,17,21,23,29,33 หน้า 44,45,50,54,60,64,68,81,85) ขึ้นบนปลายมิด

¹⁷ ษนิต อยู่โพธิ์, ศิลปะละครรำหรือคู่มือนาฏศิลป์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (ม.ป.ท.: กรมศิลปากร, 2531), หน้า 283.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน

(หน้า 29,33 หน้า 81,85) การละเล่นต่างๆเหล่านี้ คล้ายคลึงกับการเล่นกายกรรม เป็นการแสดงเพื่อ
 อดความสามารถของผู้แสดงมากกว่า ดังนั้นจึงไม่ปรากฏเรื่องราวของการแสดง

5.2.2.7 การละเล่นพื้นเมือง

- การละเล่นพื้นเมือง (ภาพที่ 9 หน้า 40) เป็นเรื่องใดไม่สามารถระบุได้
 เพราะองค์ประกอบของการแสดงไม่ชัดเจนพอ มีผู้แสดงชายและหญิงยืนร่ายรำอยู่กลางโรงมหรสพ
 การแต่งกายของผู้แสดงชาย ไม่สวมเสื้อ มีผ้าคล้องบ่า นุ่งโจงกระเบน มีผ้าคาดเอว ส่วนผู้แสดงหญิง
 ห่มสไบ นุ่งผ้าถุง

- การละเล่นพื้นเมือง (ภาพที่ 15 หน้า 50) เป็นเรื่องใดไม่สามารถระบุได้
 เพราะองค์ประกอบของการแสดงไม่ละเอียดชัดเจนพอ มีผู้แสดงหญิงสองคนยืนร่ายรำซ้อนกันหน้า
 และหลังภายในโรงมหรสพ และผู้หญิงอีกคนหนึ่งนั่งพับเพียบท้าวแขนอยู่ทางด้านซ้ายของผู้แสดง

- การละเล่นพื้นเมือง (ภาพที่ 19 หน้า 57) เป็นเรื่องใดไม่สามารถระบุได้
 เพราะองค์ประกอบของการแสดงไม่ละเอียดชัดเจนพอ มีผู้แสดงชายและหญิงร่ายรำหนึ่งคู่ การ
 แต่งกายของผู้แสดงเป็นแบบชาวเมืองกำแพงเพชร จึงควรเป็นการละเล่นพื้นเมืองที่แตกต่างจาก
 การละเล่นพื้นเมืองที่กล่าวมาข้างต้น

5.2.2.8 การแสดงอื่น

จ๊ว (ภาพที่ 6 หน้า 36) จ๊ว (ภาพที่ 21 หน้า 63) จ๊ว (ภาพที่ 27 หน้า 75) เป็น
 เรื่องใดไม่สามารถระบุได้ เพราะองค์ประกอบของการแสดงไม่ละเอียดชัดเจนพอ

5.2.3 เครื่องดนตรี

เครื่องดนตรีนับเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งของการแสดงนาฏศิลป์ ซึ่งจะ
 ช่วยในการดำเนินการแสดงได้อารมณ์มากขึ้นกว่าเป็นการแสดงนาฏศิลป์เพียงอย่างเดียว จะได้
 กล่าวตามลักษณะของนาฏศิลป์

5.2.3.1 โขน

- โขน (ภาพที่ 18 หน้า 55) บนภาพจิตรกรรมแสดงให้ว่ามีนักดนตรีที่ไม่
 สวมเสื้อ นุ่งโจงกระเบน ยืนรับไปรยทานอยู่บนเพิงนั่งร้าน ซึ่งเป็นที่ตั้งเครื่องดนตรี ซึ่งกลองทัด
 ตะโพน และกลองตุ้ม?

- โขน (ภาพที่ 24 หน้า 69) ในภาพจิตรกรรมแสดงให้เห็นว่ามีนักดนตรีที่ไม่
 สวมเสื้อ นุ่งโจงกระเบน นั่งตักกลองทัดหนึ่งคู่อยู่ภายในโรงโขน ซึ่งอยู่ทางด้านหลังของการแสดง

โขน กลองทัดเป็นเครื่องดนตรีชนิดหนึ่งในวงปี่พาทย์ ที่ใช้บรรเลงประกอบในการแสดงโขน ในสมัยรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์เพิ่มกลองทัดเป็น 2 ใบ²⁰

- โขนโรงใน (ภาพที่ 26 หน้า 73) ในภาพจิตรกรรมนี้ไม่ได้แสดงให้เห็นเครื่องดนตรี ตามแบบแผนของการแสดงเครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงโขนมีปี่พาทย์สองวง แต่ละวงเป็นวงเครื่องใหญ่ ซึ่งประกอบด้วยปี่ใน ปี่นอก ระนาดเอก ระนาดทุ้มไม้ ระนาดเอกเหล็ก ระนาดทุ้มเหล็ก ฉิ่งวงใหญ่ ฉิ่งวงเล็ก ตะโพน กลองทัด ฉิ่ง ฉาบ และโหม่ง

- โขนโรงใน (ภาพที่ 35 หน้า 88) ในภาพจิตรกรรมแสดงให้เห็นมีนักดนตรีสองคนนั่งบรรเลงดนตรีอยู่ภายในโรงโขน ทางด้านซ้ายของโรงโขน นักดนตรีคนแรกที่ไม่สวมเสื้อ นั่งอยู่หน้าสุด ทำท่าถือไม้ตีกลอง ซึ่งในภาพจิตรกรรมไม่ได้วาดภาพกลอง นักดนตรีคนที่สองที่ไม่สวมเสื้อ นั่งทางด้านหลังของนักดนตรีคนแรกทำท่าเป่าปี่ นอกจากนี้ยังมีภาพชายคนที่นั่งเรียงหน้าต่อจากนักดนตรีคนที่สอง สองคนแรกซึ่งอยู่ใกล้ด้านข้างโรงโขนหันหน้ามองการแสดง ส่วนคนที่สามหันหน้ามามองนักดนตรีที่เป่าปี่

- โขนโรงใน (ภาพที่ 37 หน้า 93) ในภาพจิตรกรรมนี้ไม่ได้แสดงให้เห็นเครื่องดนตรี ตามแบบแผนของการแสดงเครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงโขนมีปี่พาทย์สองวง ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้น

5.2.3.2 ละคร

- ละครชาตรี? หรือละคร โนรา (ภาพที่ 15 หน้า 50) ในภาพจิตรกรรมนี้ไม่ได้แสดงให้เห็นเครื่องดนตรี ตามแบบแผนของการแสดงเครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงละครชาตรี เป็นวงปี่พาทย์ชาตรี²¹คือ 1.ปี่นอก 2.โทนหนึ่งคู่ 3.กลองชาตรีหนึ่งคู่ 4.ฉิ่งคู่หนึ่งราง 5.กรับ ซึ่งอาจจะมีหลายคู่ก็ได้ และ 6. ฉิ่ง บางทีก็เพิ่ม ม้าพ่อ อีกอย่างหนึ่ง

- ละครนอก (ภาพที่ 22 หน้า 64) ในภาพจิตรกรรมนี้ไม่ได้แสดงให้เห็นเครื่องดนตรี แต่แสดงภาพหน้าคนหลายคนที่มีมองเห็นจากหน้าต่างทางด้านขวาของโรงละคร เข้าใจว่าคนเหล่านี้อาจเป็นนักดนตรี

²⁰ สุวรรณี อุดมผล, วรรณกรรมการแสดงของไทย, หน้า 90.

²¹ มนต์รี ตราโมท, "อธิบายลักษณะวงดนตรีไทย," หนังสือของชุมนุมดนตรีไทย ตโมตระ นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีการศึกษา 2513 (พระนคร: ชุมนุมดนตรีไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2513), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

- ละครนอก (ภาพที่ 23 หน้า 68) ในภาพจิตรกรรมแสดงให้เห็นว่ามีนักดนตรีที่ไม่สวมเสื้อเพียงคนเดียว นั่งที่พื้นโรงอยู่หลังเครื่องดนตรีตะโพน ซึ่งวางตั้งอยู่ทางด้านข้างของโรงละคร

- ละครนอก (ภาพที่ 24 หน้า 69) ในภาพจิตรกรรมแสดงให้เห็นว่า นักดนตรีที่ไม่สวมเสื้อคนหนึ่งนั่งขัดสมาธิบนพื้นโรง ทำท่าถือไม้ตีกลอง นั่งหันหน้าตรงข้ามกับผู้แสดง นอกจากนี้ด้านข้างซ้ายมือของนักดนตรี มีผู้ชายหนึ่งคนที่ไม่สวมเสื้อนั่งเอน นิ่งอยู่ข้างเสาของโรงละครทำท่าถืออะไรในมือซ้ายซึ่งอาจเป็นบทร้อง ผู้ชายคนนี้อาจเป็นนักร้อง

- ละครนอก (ภาพที่ 26 หน้า 73) ในภาพจิตรกรรมไม่ได้แสดงให้เห็นเครื่องดนตรี ตามแบบแผนของการแสดงเครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบละครนอก เป็นวงปี่พาทย์ชาติรี ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้น

- ละครนอก (ภาพที่ 28 หน้า 78) เนื่องจากภาพจิตรกรรมมีสภาพชำรุด แต่สามารถมองเห็นว่ามีนักดนตรีหลายคนซึ่งนั่งอยู่ทางด้านข้างของโรงละคร และตรงกลางโรงละคร เบื้องหลังของผู้แสดง เครื่องดนตรีที่สามารถเห็นได้คือ ระนาด ซึ่งอยู่ทางด้านหน้าสุด ตั้งอยู่ใกล้เสาของโรงละครทางด้านซ้าย มีนักดนตรีไม่สวมเสื้อทำท่านั่งอยู่หลังระนาดทำท่าตี ถัดไปทางด้านหลังแถวที่สอง เครื่องดนตรีอีกอย่างหนึ่งที่สามารถเห็นคือ กลอง หนึ่งใบนอกนั้นไม่สามารถเห็นได้

- ละครนอก? (ภาพที่ 31 หน้า 83) ในภาพจิตรกรรมไม่ได้แสดงให้เห็นเครื่องดนตรี ตามแบบแผนของการแสดงเครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบละครนอก เป็นวงปี่พาทย์ชาติรี ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้น

- ละครนอก? (ภาพที่ 32 หน้า 84) ในภาพจิตรกรรมไม่ได้แสดงให้เห็นเครื่องดนตรี ตามแบบแผนของการแสดง เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบละครนอกเป็นวงปี่พาทย์ชาติรี ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น

- ละครนอก? (ภาพที่ 36 หน้า 90) ในภาพจิตรกรรมแสดงให้เห็นเครื่องดนตรีกลองทัดหนึ่งใบ ซึ่งมีนักดนตรีไม่สวมเสื้อทำท่าถือไม้ตีกลองสองมือ นั่งตีกลองทางด้านขวาของโรงละคร โดยหันข้างไปตามแนวยาวของโรงละคร ด้านหลังของนักดนตรีคนนี้มีนักดนตรีห้าคนไม่สวมเสื้อ นั่งเอนทำท่าถือไม้ตีกลองสองมือเช่นเดียวกับนักดนตรีคนแรก แต่ในภาพจิตรกรรมไม่ได้วาดภาพกลองให้เห็น นักดนตรีทั้งห้าคนนั่งเรียงต่อกันเป็นแถวเดียว ถัดจากนักดนตรีแรกซึ่งนั่งตรงข้ามกันทำท่าเป่าปี่

5.2.3.3 ผนัง

- ผนังใหญ่ (ภาพที่ 3 หน้า 31) ในภาพจิตรกรรมแสดงให้เห็นเครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงผนังใหญ่ ตั้งอยู่หลังจอผนังใหญ่และกองไฟ ที่เรียกว่า “ร้านเพลิง” เครื่อง

คนตรีชิ้นใหญ่จะวางอยู่บนเตี๊ยะซึ่งมีนักดนตรีที่ไม่สวมเสื้อ นุ่งโจงกระเบน นั่งขัดสมาธิ บรรเลงด้วยเครื่องดนตรีประกอบด้วย กลองหนึ่งคู่ ฉิ่งวง ระนาด ตะโพน ปี่ นอกเตี๊ยะทางด้านหน้าข้างร้านเพลิง ทางด้านซ้ายมีเด็กชายสองคนนั่งขัดสมาธิ เด็กชายคนที่นั่งใกล้ร้านเพลิง ไม่สวมเสื้อ นุ่งโจงกระเบน ไว้ผมจุกมีปิ่นปัก เด็กชายทั้งสองคนบรรเลงเครื่องดนตรีโกร่ง ข้างร้านเพลิงทางด้านขวามีผู้ชายนั่งขัดสมาธิ ไม่สวมเสื้อมีผ้าคาดบ่าขวา นุ่งโจงกระเบน มือซ้ายถือกรับ ตามแบบแผนของการแสดงเครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงหนังใหญ่ คือวงปี่พาทย์ เดิมใช้ปี่พาทย์เครื่องห้า ซึ่งประกอบด้วยฉิ่งวง ระนาด กลอง ตะโพน ปี่ ฉิ่ง เครื่องดนตรีที่สำคัญสำหรับการแสดงหนังใหญ่สมัยโบราณ คือ ปี่กลาง กลองตั้งสองลูก และโกร่ง²²

- หนังสืงตะสูง (ภาพที่ 10 หน้า 41) ในภาพจิตรกรรมไม่ได้แสดงให้เห็นเครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงหนังสืงตะสูง ตามแบบแผนการแสดงหนังสืงตะสูง มีกลองหนึ่งใบ ทับสองใบ ปี่ ฉิ่ง โหม่ง กรับ บางคณะอาจมี ซอด้วง หรือบางคณะอาจมีระนาด²³

5.2.3.4 หุ่น

- หุ่นหลวง (ภาพที่ 5 หน้า 35) ในภาพจิตรกรรมไม่ได้แสดงให้เห็นเครื่องดนตรี ตามแบบแผนของการแสดงคนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงหุ่น คือใช้วงปี่พาทย์สองสำรับ คนเจรจาสี่คน เหมือนกับโขน ปี่พาทย์ประกอบด้วยกลองใหญ่ กลองกลาง กลองเล็ก ฉิ่งวง ระนาด ตะโพน เปิงมาง ฉิ่ง และฉาบ²⁴

- หุ่นหลวง (ภาพที่ 27 หน้า 75) ในภาพจิตรกรรมไม่ได้แสดงให้เห็นเครื่องดนตรี ตามแบบแผนของการแสดงคนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงหุ่น คือใช้วงปี่พาทย์สองสำรับ คนเจรจาสี่คน ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้น

- หุ่นหลวง (ภาพที่ 30 หน้า 82) ในภาพจิตรกรรมแสดงให้เห็นเครื่องดนตรีนักดนตรี ซึ่งบรรเลงอยู่ภายในเพิงนั่งร้านที่ตั้งอยู่ข้างโรงหุ่น ทางด้านซ้ายของเพิงนั่งร้านมีนักดนตรีที่ไม่สวมเสื้อ นุ่งโจงกระเบน ตีตะโพนบนตัก ถัดไปทางขวามือของนักดนตรีคนแรก มีนักดนตรีอีกคนหนึ่งที่ไม่สวมเสื้อ นั่งอยู่หลังกลองคู่สองใบ ด้านหลังของนักดนตรีสองคนนี้มีผู้ชายอีกสี่คนที่ไม่

²² สุวรรณี อุดมผล, *วรรณกรรมการแสดงของไทย*, หน้า 35.

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

²⁴ จักรพันธ์ ไปรษณิกฤต, "หุ่นหลวง," *ศิลปวัฒนธรรมไทย เต็ม 7 นาฏดุริยางคศิลป์ไทย* กรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 143.

สวมเสื้อ นุ่งโจงกระเบนนั่งอยู่โดยหันหน้ามองมาที่หุ่นหลวง ผู้ชายสี่คนนี้อาจเป็นคนเจรจาตามแบบแผนของการเซ็ดหุ่นหลวง²⁵

- หุ่นจีน (ภาพที่ 7 หน้า 38) ในภาพจิตรกรรมไม่ได้แสดงให้เห็นเครื่องดนตรี เข้าใจว่าคงใช้เครื่องดนตรีของจีนบรรเลงประกอบการแสดงหุ่นจีน

5.2.3.5 การละเล่นของหลวง

- แทงวิสัย (ภาพที่ 15 หน้า 50) ในภาพจิตรกรรมไม่ได้แสดงเครื่องดนตรีให้เห็น เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงเป็นวงปี่พาทย์ไม่มีปี่หรือ²⁶

- กระอู้แทงควาย (ภาพที่ 20 หน้า 60) ในภาพจิตรกรรมไม่ได้แสดงเครื่องดนตรีให้เห็น คงมีเครื่องดนตรีใช้ประกอบการแสดงเป็นการให้จังหวะเคลื่อนไหวแก่ผู้แสดง

5.2.3.6 การละเล่นต่างๆ

- การเล่นเบ็ดโรง “ประเลง” (ภาพที่ 4 หน้า 33) ในภาพจิตรกรรมไม่ได้แสดงเครื่องดนตรีให้เห็น คงมีเครื่องดนตรีใช้ประกอบการแสดง

- การเล่นเบ็ดโรง “จับถึงหัวค้ำ” (ภาพที่ 5 หน้า 35) ในภาพจิตรกรรมไม่ได้แสดงเครื่องดนตรีให้เห็น คงมีเครื่องดนตรีใช้ประกอบการแสดง

- ต่อตัว (ภาพที่ 11,12 หน้า 42,43) ลอดบ่วงและบ่วงพวง (ภาพที่ 11,12 หน้า 42,43) โยนมิด (ภาพที่ 11 หน้า 42) ใต้ลวดราแพน (ภาพที่ 11,12,13,15,17,23,33 หน้า 42,43, 44,50,54,68,85) ไม้สูง (ภาพที่ 12,13,15,21,22,23,29,33 หน้า 43,44,50,63,64,68,81,85) ทกคะเมน (ภาพที่ 13,14,15,17,21,22,23,33 หน้า 44,45,50,54,63,64,68,85) ยืนบนปลายมิด (ภาพที่ 33 หน้า 85) ในภาพจิตรกรรมไม่ได้แสดงเครื่องดนตรีให้เห็น ไม่ทราบว่ามีเครื่องดนตรีบรรเลงประกอบหรือไม่

5.2.3.7 การละเล่นพื้นเมือง

- การละเล่นพื้นเมือง (ภาพที่ 9 หน้า 40) ในภาพจิตรกรรมแสดงให้เห็นเครื่องดนตรี เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงการละเล่นพื้นเมือง คือ ขลุ่ย ซึ่งมีนักดนตรีที่ไม่สวมเสื้อ นุ่งโจงกระเบนและมีผ้าคาดเอว นั่งขัดสมาธิโดยยกขาขวาห้อยทับขาซ้ายและเอาหลังพิงเสาทางด้านซ้ายของโรงมหรสพ ทำท่าเป่าขลุ่ย ริมโรงมหรสพทางด้านขวามีชายสามคนที่ไม่สวมเสื้อ นุ่งโจงกระเบนและมีผ้าคาดเอว นั่งมองดูผู้แสดง

²⁵ จักรพันธ์ โปษยกฤต, “หุ่นหลวง,” ศิลปวัฒนธรรมไทย เด่ม 7 นาฏดุริยางคศิลป์ไทย กรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 143.

²⁶ สุวรรณ อุดมผล, วรรณกรรมการแสดงของไทย, หน้า .

- การละเล่นพื้นเมือง (ภาพที่ 19 หน้า 57) ในภาพจิตรกรรมแสดงให้เห็น เครื่องดนตรีและนักดนตรี เป็นขบวนดุริยางค์ที่ยืนบรรเลงอยู่บนฝั่งแม่น้ำเพื่อนำเรือที่อัญเชิญพระ พุทธสีหิงค์ นักดนตรีชายทั้งหมดมีสามคน แต่ละคนบรรเลงเครื่องดนตรีอย่างละหนึ่งชิ้น นักดนตรี ทั้งหมดไม่สวมเสื้อนุ่งผ้าโจงกระเบน ศีรษะโพกผ้า แต่งกายแบบชาวพื้นเมืองกำแพงเพชร นักดนตรี คนแรก แขนซ้ายยกมือถือฉิ่ง และแขนขวาถือไม้ตี ทำท่าตีฉิ่ง นักดนตรีคนที่สองคล้อง กลองสองหน้าไว้ที่ลำตัว แขนทำท่าตีกลองสองหน้า นักดนตรีคนที่สามถือกรับไว้ในมือสองข้าง

5.2.3.8 การแสดงอื่น

จิว (ภาพที่ 6 หน้า 36) ในภาพจิตรกรรมไม่ได้แสดงเครื่องดนตรีให้เห็น เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดง คงใช้เครื่องดนตรีจีนบรรเลง

จิว (ภาพที่ 21 หน้า 63) ในภาพจิตรกรรมไม่ได้แสดงเครื่องดนตรีให้เห็น เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงคงใช้เครื่องดนตรีจีน

จิว (ภาพที่ 27 หน้า 75) ในภาพจิตรกรรมไม่ได้แสดงเครื่องดนตรีให้เห็น เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงคงใช้เครื่องดนตรีจีน

5.2.4 โอกาสการแสดงและสถานที่การแสดง

นาฏศิลป์ในงานสมโภชพระราชพิธีต่าง ๆ ที่ปรากฏบนภาพจิตรกรรมฝาผนัง จะแสดงเนื่องในโอกาสต่างๆและสถานที่การแสดงดังนี้

5.2.4.1 โขน

- โขน (ภาพที่ 18 หน้า 55) จัดแสดงเนื่องในโอกาสที่พระร่วงเจ้าทรงอัญเชิญ พระพุทธสีหิงค์มาสู่เมืองสุโขทัย ครั้นแล้วโปรดให้สร้างวิหารอันสมควรคกแต่งเสร็จแล้วประดิษฐาน พระพุทธสีหิงค์ไว้ในวิหารนั้น โขนแสดงภายในโรงโขน

ลักษณะโรงโขนเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาทรงจั่ว มีช่อฟ้าใบระกา หางหงส์ หลังคาด้านหน้ามีชายคาปีกนก มีเสารองรับ ด้านหน้าและด้านข้างของโรงโขนเปิด ด้าน หน้ามีวอลสีวิกาตั้งอยู่ทางด้านขวา ด้านหลังปิดทำเป็นฉากซึ่งวาดภาพลัทธิพลาทางด้านซ้าย ทางขวา ด้านข้างของโรงโขนมีเพิงนั่งร้านสำหรับตั้งเครื่องดนตรี เพิงนั่งร้านมีหลังคาสี่เหลี่ยมเอียงลาดทางด้าน หลัง และมีเสาค้ำสี่มุมตั้งอยู่ภายในโรงอีกชั้นหนึ่ง เพิงนั่งร้านอยู่สูงกว่าผู้แสดงซึ่งแสดงอยู่ตอนล่าง ด้านหน้า

- โขน (ภาพที่ 24 หน้า 69) จัดแสดงเนื่องในโอกาสที่ในรัชกาลของพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้ช้างเผือกมาประดับพระบารมี 1 เชือก จึงโปรดให้มีพระราช พิธีสมโภช ตั้งโรงพิธีที่สนามชัย โขน แสดงภายในโรงโขน

ลักษณะโรงโขนเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกพื้นสูง หลังคาทรงจั่ว มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ด้านหน้าของโรงโขนเปิดใช้เป็นเวทีแสดง ด้านหลังมีฝาผนังทึบ ด้านข้างเกือบทั้งหมดมีฝาผนังมีหลังคาปีกนกยื่นเป็นห้องสำหรับนักดนตรีบรรเลง และเจาะช่องหน้าต่างหนึ่งบาน

- โขนโรงใน (ภาพที่ 26 หน้า 73) จัดแสดงเนื่องในโอกาส ตอนอิเหนา อภิเษกสมรส แสดงภายในโรงโขน

ลักษณะโรงโขนเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายกพื้นสูง มีรั้วไม้ระแนงเตี้ยกั้นรอบ หลังคาทรงจั่ว มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หลังคาด้านหน้ามีหลังคาปีกนกที่สามารถผลัดดันขึ้นด้านบนได้ และค้ำหลังคาปีกนกด้วยเสาสองต้นทางด้านซ้ายและขวา ด้านหน้าของโรงโขนเปิดใช้เป็นเวทีแสดง ด้านข้างของโรงโขน หลังคามีหลังคาปีกนกและมีฝักันปิดเจาะหน้าต่างสองบาน ทางขวาของด้านข้างที่ต่อขึ้น เจาะประตูหนึ่งบานสำหรับผู้แสดงเข้าออก ด้านหลังของโรงโขนมีฝาปิดทำเป็นฉาก วาดภาพห้องฟ้าและก้อนเมฆ โรงละครตั้งอยู่ภายนอกกำแพงเมืองทางด้านหลัง

- โขนโรงใน? (ภาพที่ 35 หน้า 88) จัดแสดงเนื่องในโอกาสสมโภชพระบรมธาตุภายหลังถวายพระเพลิงพระพุทธรูประ โขนโรงในแสดงภายในโรงโขน

ลักษณะโรงโขน เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหลังคาทรงจั่วลดสองชั้น มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ด้านหน้าของโรงโขนเปิดใช้เป็นเวทีแสดง ด้านซ้ายทางด้านหน้าของโรงโขนตั้งภาพปราสาทยอด สมมติเป็นฝ้ายลงกา ด้านขวาทางด้านหน้าของโรงโขนตั้งภาพลับพลาก สมมติเป็นฝ้ายลับพลาก กลางโรงมีเสาสองต้นที่มีใบไม้ผูกและมีราวพาด ด้านข้างของโรงโขนเปิดเช่นเดียวกับด้านหน้า ด้านหลังของโรงโขนมีฝาปิดทำเป็นฉาก วาดภาพโศคนหินและต้นไม้ และทำเป็นช่องทางด้านซ้ายและทางด้านขวา คงเป็นประตูสำหรับผู้แสดงเข้าออก ในภาพจิตรกรรมมองเห็นภาพผู้ชายที่ไม่ได้สวมเสื้ออยู่หลังช่องด้านละสองคน โรงโขนตั้งภายนอกปริมณฑลพระราชพิธี

- โขนโรงใน (ภาพที่ 37 หน้า 93) จัดแสดงเนื่องในโอกาสถวายพระเพลิงพระพุทธรูประ ภายหลังพระพุทธรูปองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน โขนโรงในแสดงภายในโรงโขนภายนอกปริมณฑลพระราชพิธี

การถวายพระเพลิงพระบรมศพ ในทางสังคมมิได้ถือว่าเป็นงานเศร้าโศก เพราะคำว่า "สวรรคต" หมายความว่า "เสด็จสู่สวรรคต" การถวายพระเพลิงก็เป็นทำนองทำพิธี และทำการขอมมาศพหรือแสดงความเคารพครั้งสุดท้าย จึงมีมหรสพเช่นดุจงานมงคล งานมหรสพจึงเป็นงานกึ่งอาลัยระลึก เป็นการปลงว่าสังขารยอมเปลี่ยนแปลงไป คือแสดงออกทั้งในรูปธรรมและนามธรรม เมื่อฝูงชนมารวมกันมากๆ ที่ได้เดินทางมาไกลและยาวนาน ย่อมต้องมีสิ่งดึงดูดให้เกิดความสนใจเป็นการพักผ่อนหาความสุขทางใจ การดูมหรสพตามสมควรแก่โอกาสกล่าวคือ ถึงแม้ว่า

พระผู้สวรรคไปแล้ว พระบารมียังให้ความสุขแก่ปวงชนได้²⁷ เมื่อถึงเวลาถวายพระเพลิงมีการแสดงมหรสพสมโภชประกอบ เพื่อให้ประชาชนชมด้วยและถือว่าเป็นงานที่ออกทุกข์ในเวลาเดียวกัน

ลักษณะโรงโขนเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายกพื้นสูงมีหลังคาด้านหน้าและด้านข้างของโรงโขนเปิด ด้านหลังของโรงโขนปิดทำเป็นฉากวาดภาพโขนหินและต้นไม้ ด้านหน้าของโรงโขนมีเสาสามต้นยึดหลังคา ยอดเสาสามต้นมีธงแดงปัก

- โขนจักรอก (ภาพที่ 23 หน้า 68) จัดแสดงเนื่องในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สถาปนาคัดแปลงแก้ไขพระที่นั่งต่างๆในพระบรมหาราชวัง เมื่อเสร็จแล้วโปรดให้มีพระราชพิธีเฉลิมฉลองเป็นงานใหญ่ โขนจักรอกแสดงภายในโรงโขน

ลักษณะโรงโขนเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดใหญ่และสูง หลังคาทรงจั่วมีช่อฟ้าใบระกาหางหงส์ ทางด้านหน้าและด้านหลังหรือด้านแปของโรงโขนเปิด มีเสาสูงค้ำหลังคาเป็นระยะ ๆ ด้านข้างหรือด้านสกัดทางซ้ายของโรงโขนมีหลังคาปีกนกและฝาปิดเป็นห้อง ภายในโรงโขนด้านข้างหรือด้านสกัดทางขวามีโรงโขนมีประตูหนึ่งบาน ด้านแปทั้งสองด้านมีรั้วระแนงเตี้ยๆกัน ใต้หลังคาทำเป็นก้อนเมฆหลายก้อนลอยอยู่ ลักษณะโรงโขนที่นี้พิเศษกว่าโรงโขนแห่งอื่นๆ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น คือ ด้านแปหรือด้านยาวของโรงโขนเปิด ดังนั้นผู้ดูจึงสามารถชมโขนได้สองด้าน

5.2.4.2 ละคร

- ละครชาตรี? หรือละครโนรา? (ภาพที่ 15 หน้า 50) แสดงเนื่องในโอกาสที่พระเจ้าศรีธรรมราชให้อัญเชิญพระพุทธรูปศิหิงค์เข้าสู่ภายในนคร พร้อมด้วยเครื่องสักการะพิเศษให้ประดิษฐานบนบัลลังก์มณฑปที่ตกแต่งไว้ในพระลานหลวง ละครชาตรี? หรือละครโนรา? แสดงภายในโรงละคร

ลักษณะโรงละครเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหลังคาทรงจั่ว ด้านหน้าด้านหลังและด้านข้างของโรงละครเปิดคล้ายศาลา ด้านข้างทางซ้ายของโรงละครห้อยผ้าเปิดแหวก ทำเหมือนเป็นหลังคาปีกนกที่ยื่นต่อออกมา โรงละครอยู่ด้านหน้านอกปริมณฑลประดิษฐานพระพุทธรูปศิหิงค์

- ละครนอก (ภาพที่ 22 หน้า 64) จัดแสดงเนื่องในโอกาสตอนถวายพระเพลิงพระพุทธรูประ ภายหลังพระพุทธรูปองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน ละครนอกแสดงภายในโรงละคร

²⁷ สมภพ ภิรมย์ ร.น., พระเมรุมาศ พระเมรุ และเมรุสมัยรัตนโกสินทร์ พิมพ์ครั้งที่ 3. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2539), หน้า 352.

ลักษณะโรงละครเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาทรงจั่ว มีช่อฟ้าใบระกา และหางหงส์ หลังคาด้านหน้าต่อยื่นออกมา มีเสาห้าต้นค้ำหลังคาที่ต่อยื่น โรงละครยกพื้นสูง ด้านหน้าที่เป็นด้านแปเปิดและถ้าเข้าไปทางด้านหลังเล็กน้อย มีฝาปิดและเจาะหน้าต่าง ซึ่งเป็นส่วนที่ต่อกับด้านข้างของโรงละคร และด้านข้างหรือด้านสกัดทางขวาของโรงละครมีฝาปิด ด้านข้างนี้เจาะช่องหน้าต่าง คงเป็นที่นักดนตรีบรรเลงเครื่องดนตรี ด้านหลังของโรงละครมีฝาปิดทำเป็นฉากรวดภาพศาลาและโศกหิน โรงละครสร้างภายนอกปริมณฑลพระราชพิธี

- ละครนอก (ภาพที่ 23 หน้า 68) จัดแสดงเนื่องในโอกาสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ดัดแปลงแก้ไขพระที่นั่งต่างๆภายในพระบรมหาราชวัง เมื่อเสร็จแล้วโปรดให้มีพระราชพิธีเฉลิมฉลองเป็นงานใหญ่ ละครนอกแสดงภายในโรงละคร

ลักษณะโรงละครเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาทรงจั่วมีช่อฟ้าใบระกา และหางหงส์ ทางด้านหน้าและด้านหลังหรือด้านแปของโรงละครเปิด มีเสาสูงค้ำหลังคาเป็นระยะๆ ด้านข้างหรือด้านสกัดทางซ้ายของโรงละคร มีหลังคาปีกนกและฝาปิด ด้านข้างหรือด้านสกัดทางซ้ายนี้มีประตูหนึ่งบาน ภายในโรงโขนด้านข้างหรือด้านสกัดทางขวาตอนบนวาดภาพห้องฟ้าและก้อนเมฆ ถัดลงมามีฉากที่ไม่มีลวดลาย เกือบริมฉากทางด้านขวามีประตูซึ่งมีฝ้าม่านแหวกเปิดตรงกลาง

- ละครนอก (ภาพที่ 24 หน้า 69) จัดแสดงเนื่องในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้ช้างเผือกมาประดับพระบารมีหนึ่งเชือก จึงโปรดให้มีพระราชพิธีสมโภช ตั้งโรงพิธีที่สนามชัย ละครนอกแสดงภายในโรงละคร

ลักษณะโรงละครเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายกพื้นสูง หลังคาทรงจั่วมีช่อฟ้าใบระกาและหางหงส์ หลังคาทั้งทางด้านหน้าหรือด้านสกัดและด้านข้างหรือด้านแปมีหลังคาปีกนกยื่นออกมา ด้านข้างหรือด้านแปมีเสารองรับหลังคา และมีกันสาดยื่นออกมาและเสารองรับกันสาด ด้านหน้าหรือด้านสกัดและด้านข้างหรือด้านแปไม่มีฝาปิดคล้ายศาลา

- ละครนอก? (ภาพที่ 26 หน้า 73) จัดแสดงเนื่องในโอกาสที่อิเหนาสมรส ละครนอกแสดงภายในโรงละคร

ลักษณะโรงละคร ลักษณะโรงละครเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายกพื้นสูง หลังคาทรงจั่วมีช่อฟ้าใบระกาและหางหงส์ หลังคาทางด้านหน้าและด้านข้างมีหลังคาปีกนกยื่นออกมา หลังคาปีกนกสามารถผลักขึ้นเปิดด้านบนได้ โดยมีเสาค้ำทางด้านซ้ายและด้านขวา ด้านหน้าเปิดใช้เป็นเวทีแสดง ด้านข้างของโรงละครมีฝาปิด ด้านหลังมีฝาปิดทำเป็นฉากรวดภาพศาลาอยู่ตรงกลาง และมีโศกหินอยู่ข้างซ้ายของศาลา ถัดออกไปทางขวาของศาลามีโศกหินเช่นกัน โรงละครตั้งอยู่ภายนอกกำแพงเมืองทางด้านหลัง

- ละครนอก (ภาพที่ 28 หน้า 78) จัดแสดงเนื่องในโอกาสที่ถวายพระเพลิงพระพุทธรูปพระในพุทธประวัติ ละครนอกแสดงภายในโรงละคร

ลักษณะโรงละคร ลักษณะโรงละครเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายกพื้นสูง หลังคาทรงจั่วด้านหน้าและด้านข้างไม่มี ลักษณะโรงละครคล้ายศาลา โรงละครที่นี้จะต่างจากโรงละครในภาพจิตรกรรมอื่นๆ คือด้านหน้าของโรงละครเป็นด้านที่สั้นไม่ยาวเหมือนโรงละครอื่น โรงละครอื่นด้านหน้าจะเป็นด้านที่ยาว โรงละครตั้งอยู่ภายนอกปริมณฑลพระราชพิธี อยู่เบื้องหน้าระทางเรือนดอกไม้ไฟสามต้น ลักษณะโรงละครที่นี้พิเศษกว่าโรงละครแห่งอื่น คือ ผู้แสดงจะแสดงทางด้านสกัดหรือด้านสั้นของโรงละคร ซึ่งจะไม่เหมือนกับโรงละครแห่งอื่น ผู้แสดงจะแสดงทางด้านแปหรือด้านยาวของโรงละคร

- ละครนอก? (ภาพที่ 32 หน้า 84) จัดแสดงเนื่องในโอกาสที่ถวายพระเพลิงพระพุทธรูปพระ ภายหลังจากพระพุทธรูปองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน ละครนอกแสดงภายในโรงละคร

ลักษณะโรงละครเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกพื้นสูง หลังคาทรงจั่วลดชั้น หลังคาด้านหน้ามีหลังคาปีกนกยื่นออกมาเล็กน้อย ด้านหน้าและด้านข้างเปิด พื้นโรงตรงกลางของโรงละครยกขึ้นสูงกว่าพื้นด้านซ้ายและขวา โรงละครตั้งอยู่ทางด้านซ้ายภายนอกปริมณฑลพระราชพิธี

- ละครนอก? (ภาพที่ 31 หน้า 83) จัดแสดงเนื่องในโอกาสที่ถวายพระเพลิงพระพุทธรูปพระ ภายหลังจากพระพุทธรูปองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน ละครนอกแสดงภายในโรงละคร

ลักษณะโรงละครเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกพื้นสูง หลังคาทรงจั่วมีช่อฟ้าใบระกาและหางหงส์ ด้านหน้าของโรงละครเปิดใช้เป็นเวที กลางโรงมีเสาสองต้นซึ่งมีราวพาดระหว่างเสาสองต้นนี้ ด้านข้างทางขวาของโรงมีฝาผนังไม่ตลอดทั้งหมด มีเครื่องแต่งตัววางพาดค้ำบน ด้านหลังมีผู้ชายยืนอยู่เห็นแค่ศีรษะ มุมขวาของโรงละครตั้งรูปกำแพงและปราสาทยอด ด้านหน้าตรงกลางของโรงละครตั้งรูปพลับพลา ด้านหลังของโรงละครมีฝาปิดทำเป็นฉากที่มีประตูอยู่ทางด้านขวา โรงละครตั้งอยู่ทางด้านซ้ายภายนอกปริมณฑลพระราชพิธี ใกล้มุมกำแพง

- ละครนอก? (ภาพที่ 36 หน้า 90) จัดแสดงเนื่องในโอกาสที่ถวายพระเพลิงพระพุทธรูปพระ ภายหลังจากพระพุทธรูปองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน ละครนอกแสดงภายในโรงละคร ที่ตั้งอยู่ตอนหน้าทางด้านซ้ายภายนอกปริมณฑล

ลักษณะโรงละครเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายกพื้นสูง หลังคาทรงจั่วมีช่อฟ้าใบระกาและหางหงส์ ด้านหน้าของโรงละครเปิดใช้เป็นเวที กลางโรงมีเสาหนึ่งต้นที่มีใบไม้และไม้รบต่างๆผูกผ้าแดง เสากลางนี้ถือว่าเป็นเสาหาชัย ในสมัยก่อนจะต้องใช้ไม้ชัยพฤกษ์ เรียกว่า *เสาหาชัย* มีความหมายแทนองค์พระวิสุทธิกรรม หรือเป็นเสาที่พระวิสุทธิกรรมเสด็จมาประทับเพื่อ

ปกป้องอันตราย จึงทำเสาผูกผ้าแดงปักไว้ตรงกลางโรง เสานี้ต่อมาใช้เป็นผูกของคณิศ (ของไม้รบต่างๆ) เพื่อให้ผู้แสดงได้สะดวกในการแสดงและหยิบใช้ได้ตามความต้องการโดยรวดเร็ว²⁸ พื้นโรงทำเป็นพื้นขัดแตะ ด้านหลังของโรงฝาปิดถัดเข้ามาวางหัวโขนเป็นระยะๆ ได้แก่ พระฤๅษี พระราม พระพิราพ เป็นต้น

5.2.4.3 ผนัง

- ผนังใหญ่ (ภาพที่ 3 หน้า 31) จัดแสดงเนื่องในโอกาสพิภกถวายเพลิงศพ ทศกัณฐ์ ผนังใหญ่แสดงกลางแจ้ง อยู่ทางด้านขวาตอนท้ายภายนอกปริมณฑลพระราชพิธี

- ผนังตะลุง (ภาพที่ 10 หน้า 41) จัดแสดงเนื่องในโอกาสพิภกถวายเพลิงศพทศกัณฐ์ ผนังตะลุงแสดงภายในโรงมหรสพขนาดเล็ก ที่ตั้งอยู่บนลานด้านหลังภายนอกปริมณฑลพระราชพิธี อยู่ระหว่างช่องระทาดันที่เจ็ดและด้นที่แปดริมฝั่งแม่น้ำ

ลักษณะโรงผนังตะลุงเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายกพื้นสูง หลังคาทรงจั่วมีช่อฟ้าใบระกาและหางหงส์ บนสันหลังคามีหม้อน้ำสองใบวางอยู่ทางด้านซ้ายและขวา และมีบันไดพาดตรงกับหม้อน้ำ ด้านหน้าของโรงผนังตะลุงปิดและชิงจ่อ ด้านข้างมีฝาปิด

5.2.4.4 หุ้

- หุ้หลวง (ภาพที่ 5 หน้า 35) จัดแสดงเนื่องในโอกาสพิภกถวายเพลิงศพ ทศกัณฐ์ หุ้หลวงแสดงภายในโรงหุ้ ที่ตั้งอยู่ทางซ้ายด้านหลังภายนอกปริมณฑลพิธี

ลักษณะโรงหุ้หลวงเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายกพื้นสูง หลังคาจั่ว มีช่อฟ้าใบระกา ที่สันจั่วมีหม้อน้ำสองใบวางทางด้านซ้ายและขวา ตรงกับหม้อน้ำมีบันไดพาด ด้านข้างของโรงหุ้ทำหลังคาปีกนกยื่นออกมา ด้านข้างและด้านหน้าที่อยู่ใกล้ส่วนด้านข้างมีฝาปิด ทางขวาของด้านข้างและด้านหน้าของโรงหุ้ เจาะช่องหน้าต่างหนึ่งบาน ทางซ้ายของด้านหน้าวาดฉากภาพต้นไม้และกำแพงเมือง ตรงกลางของด้านหน้ามีแผงกั้นบังคนเชิด ด้านหลังมีฉากวาดภาพวิมานตั้งอยู่ตรงกลางบนโศคนหินที่มีต้นไม้ขึ้นแซม และเบื้องหน้าโศคนหินเป็นแม่น้ำเหนือโศคนหินเป็นท้องฟ้ามีก้อนเมฆ ทางด้านซ้ายของฉากมีพระอาทิตย์ ทางด้านขวาของฉากมีพระจันทร์ ตรงฉากมีประตูเข้าออกทางด้านซ้ายและด้านขวา

- หุ้หลวง (ภาพที่ 27 หน้า 75) จัดแสดงเนื่องในโอกาสอิเหนาอภิเษกสมรส หุ้หลวงแสดงภายในโรงหุ้ ที่ตั้งอยู่ทางด้านหลังทางขวาภายนอกกำแพงเมือง

ลักษณะโรงหุ้หลวงเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาทรงจั่วมีช่อฟ้าใบระกาหางหงส์ หลังคาด้านหน้าและด้านข้างมีหลังคาปีกนกยื่นออกมา หลังคาปีกนกทางด้านหน้าสามารถ

²⁸ พานี สีตวย, *ศูนย์ระยะทางนาฏศิลป์ไทย*, หน้า 50-51.

ผลักตันขึ้นข้างบนได้ โดยมีเสาค้ำหลังคา ด้านข้างมีฝาปิดและเจาะช่องหน้าต่าง ด้านหลังมีฝาปิดทำเป็นฉากภาพวิมานตั้งอยู่บนก้อนเมฆที่ลอยในท้องฟ้า เบื้องล่างเป็น โขคหินและมีต้นไม้ขึ้นแซม ด้านหน้าของหุ่นมีแผงกันบังคนเซ็ด

- หุ่นหลวง (ภาพที่ 30 หน้า 82) จัดแสดงเนื่องในโอกาสถวายพระเพลิงพระพุทธรูประ ภายหลังพระพุทธรูปองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน หุ่นหลวงแสดงภายในโรงหุ่น

ลักษณะโรงหุ่นหลวง เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกพื้นสูง สันหลังคามีข้อฟ้า หลังคาด้านหน้ามีเสาค้ำสามเสา ทางขวาด้านหน้าของโรงหุ่นวาดภาพฉากพลับพลา ทางซ้ายด้านหน้าของโรงหุ่นวาดภาพประสาทยอด ตรงกลางของด้านหน้ามีแผงกันบังคนเซ็ด ด้านหลังมีฉากวาดภาพวิมาน ตั้งอยู่บนภูเขา ริมโรงทางด้านซ้ายมีนั่งร้านสำหรับตั้งเครื่องดนตรี

- หุ่นหลวง (ภาพที่ 37 หน้า 93) จัดแสดงเนื่องในโอกาสถวายพระเพลิงพระพุทธรูประ ภายหลังพระพุทธรูปองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน หุ่นหลวงแสดงในโรงหุ่น ตั้งอยู่ทางซ้ายด้านหน้าภายนอกปริมณฑลพระราชพิธี

ลักษณะโรงหุ่นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกพื้นสูง หลังคาแบนราบ ด้านหน้าและด้านข้างของโรงหุ่นเปิดส่วนบน แต่ส่วนล่างปิดทำเป็นแผงกันบังไม่ให้เห็นคนเซ็ด ด้านหลังของโรงหุ่นปิด ที่เสาสี่มุมของโรงหุ่นยอดเสาปักธงแดง

- หุ่นจีน (ภาพที่ 7 หน้า 3๘) จัดแสดงเนื่องในโอกาสพิเภกถวายเพลิงศพทศกัณฐ์ หุ่นจีนแสดงภายในโรงมหรสพหุ่นจีน ที่ตั้งอยู่ทางด้านขวา ตอนท้ายระหว่างช่องระทาดันที่สองและสามภายนอกปริมณฑลพระราชพิธี

ลักษณะโรงมหรสพหุ่นจีน เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกพื้นสูง หลังคาจั่วมีข้อฟ้าใบระกาหางหงส์ ที่สันจั่วมีหม้อน้ำสองใบวางทางด้านซ้ายและขวา ตรงกับหม้อน้ำมีบันไดพาด ด้านหน้าและด้านข้างของโรงหุ่นเปิด ด้านหลังของโรงหุ่นมีฝาปิด กลางโรงมีฉากสูงระดับอกของคนเซ็ด เขียนลวดลายก้อนเมฆ คนเซ็ดจะอยู่ด้านหลังฉากและเซ็ดหุ่นจีนแสดงหน้าฉาก

5.2.4.5 การตกแต่งของหลวง

- แทงวิสัย (ภาพที่ 15 หน้า 50) จัดแสดงเนื่องในโอกาสที่พระเจ้าศรีธรรมราชให้อัญเชิญพระพุทธรูปสิงห์เข้าสู่ภายในนคร พร้อมด้วยเครื่องสักการะพิเศษให้ประดิษฐานบนบัลลังก์มณฑป ที่ตกแต่งไว้ในพระลานหลวง แทงวิสัยแสดงกลางแจ้งบนลานหน้าที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสิงห์

- กระอ้วแทงควาย (ภาพที่ 20 หน้า 60) จัดแสดงเนื่องในโอกาสพระญาณดิสพระราชาสู้ครองเมืองกำแพงเพชร จัดสมโภชส่งพระพุทธรูปสิงห์ อาราธนาลงเรือมอบให้ไปกับพระสุคนธระ กระอ้วแทงควายแสดงกลางแจ้งบนลานหน้าที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสิงห์

5.2.4.6 การฉะเด่นต่าง ๆ

- การเล่นเบ็กรอง “ประเลง” จัดแสดงเนื่องในโอกาสที่พิภกถวายเป็นพิภกศกัณฐ์ การเล่นเบ็กรอง “ประเลง” แสดงภายในโรงมหรสพ ที่ตั้งอยู่บนลานทางขวาด้านหลังภายนอกปริมณฑล

ลักษณะโรงมหรสพเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกพื้นสูง หลังคาทรงจั่วมีช่อฟ้าใบระกาหางหงส์ สันจั่วมีหมอน้ำตั้งอยู่ทางด้านซ้ายและขวา ตรงกับหมอน้ำมีบันไดพาด ด้านหน้าบางส่วนที่ใกล้กับด้านข้างของโรงหุ่นมีฝาปิด และเจาะช่องหน้าต่างหนึ่งบาน เหนือหน้าต่างวาดภาพเทวดาและก้อนเมฆ ถัดจากส่วนนี้ทางด้านซ้ายของโรงหุ่นทำเป็นฉากกำแพงเมือง ซึ่งสามารถมองเห็นฉากด้านหลัง ส่วนทางด้านขวาของโรงหุ่นทำเป็นฉากกำแพงไม้ ซึ่งสามารถมองเห็นฉากด้านหลังเช่นกัน ด้านหลังปิดทำเป็นฉากวาดภาพเบื้องล่างมีศาลาตั้งอยู่ตรงกลางระหว่างชอกโขดหิน เบื้องบนมีวิมานตั้งอยู่ตรงกลางบนยอดโขดหิน ถัดไปเป็นท้องฟ้าที่มีก้อนเมฆ ด้านข้างของโรงหุ่นมีหลังคาปีกนกยื่นออกมา และมีฝาปิดกับเจาะช่องหน้าต่างหนึ่งบาน

- การเล่นเบ็กรอง “จับลิ้งหัวค้ำ” (ภาพที่ 8 หน้า 39) จัดแสดงเนื่องในโอกาสที่พิภกถวายเป็นพิภกศกัณฐ์ การเล่นเบ็กรอง “จับลิ้งหัวค้ำ” แสดงภายในโรงมหรสพ ที่ตั้งอยู่บนลานทางด้านขวาดอนท้ายระหว่างช่องระทาดันที่สามและสี่ภายนอกปริมณฑลพระราชพิธี

ลักษณะโรงมหรสพเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดเล็ก ยกพื้นสูง หลังคาจั่วมีช่อฟ้าใบระกาหางหงส์ สันจั่วมีหมอน้ำสองใบวางทางด้านซ้ายและขวา ตรงกับหมอน้ำมีบันไดพาด ทางด้านหน้าช่องโรงมหรสพเปิดใช้เป็นเวที ด้านข้างของโรงมหรสพเปิดเช่นเดียวกัน ด้านหลังของโรงมหรสพปิดทำเป็นฉากท้องฟ้าและก้อนเมฆ ภายในโรงมหรสพเกือบจะท้ายเวทีมีฉากสี่เหลี่ยมผืนผ้ากั้นสูงระดับครึ่งหนึ่งของโรงมหรสพ มีความยาวไม่ตลอดทั้งเวที ผู้แสดงจะแสดงอยู่ด้านหน้าฉากเตี้ยนี้

- ต่อตัว (ภาพที่ 11,12 หน้า 42,43) จัดแสดงเนื่องในโอกาสพิภกถวายเป็นพิภกศกัณฐ์ ต่อตัวแสดงกลางแจ้งบนลานด้านหลังเมรุมาศภายนอกปริมณฑลพระราชพิธี

- ลอดบ่วง บ่วงพวง (ภาพที่ 11,12 หน้า 42,43) จัดแสดงเนื่องในโอกาสพิภกถวายเป็นพิภกศกัณฐ์ ลอดบ่วงแสดงกลางแจ้ง บนลานด้านหลังเมรุมาศ ระหว่างช่องระทาดันที่หนึ่งและสอง ภายนอกปริมณฑลพระราชพิธี

- โยนมิด (ภาพที่ 11 หน้า 42) จัดแสดงเนื่องในโอกาสพิภกถวายเป็นพิภกศกัณฐ์ โยนมิดแสดงกลางแจ้งบนลานด้านหลังเมรุมาศภายนอกปริมณฑลพระราชพิธี

- ใต้ถวดร่าแพน (ภาพที่ 11,12,13 หน้า 42,43,44) จัดแสดงเนื่องในโอกาส พิภกถวายเพลิงศพทศกัณฐ์ ใต้ถวดร่าแพนแสดงกลางแจ้งบนลานด้านหลังเมรุมาศและระหว่างช่อง ระหาตันที่สามกับตันที่สี่ และช่องระหาตันที่หกกับตันที่เจ็ด

- ใต้ถวดร่าแพน (ภาพที่ 15 หน้า 50) จัดแสดงเนื่องในโอกาสที่พระเจ้า ศรีธรรมราช ให้อัญเชิญพระพุทธรูปหิรัญคัมภีร์เข้าสู่ภายในนคร พร้อมด้วยเครื่องสักการะพิเศษ ให้ ประดิษฐานบนบัลลังก์มณฑป ที่ตกแต่งไว้ในพระลานหลวง ใต้ถวดร่าแพนแสดงกลางแจ้งบนลาน ตอนหน้าทางด้านขวาของที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหิรัญคัมภีร์

- ใต้ถวดร่าแพน (ภาพที่ 17 หน้า 54) จัดแสดงเนื่องในโอกาสที่พระร่วงเจ้า ทรงอัญเชิญพระพุทธรูปหิรัญคัมภีร์มาสู่เมืองสุโขทัย ครั้นถึงแล้วโปรดให้สร้างวิหารอันสมควรตกแต่งเสร็จ แล้วประดิษฐานพระพุทธรูปหิรัญคัมภีร์ไว้ในวิหารนั้น ใต้ถวดร่าแพนแสดงกลางแจ้ง หลังวิหารที่ประดิษฐาน พระพุทธรูปหิรัญคัมภีร์ใกล้กำแพงเมืองสุโขทัย

- ใต้ถวดร่าแพน (ภาพที่ 23 หน้า 68) จัดแสดงเนื่องในโอกาสที่พระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สถาปนาตัดแปลงแก้ไขพระที่นั่งต่างๆ ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อเสร็จแล้วโปรดให้มีพระราชพิธีเฉลิมฉลองเป็นงานใหญ่ ใต้ถวดร่าแพนแสดงกลางแจ้งบนลาน ทางด้านซ้ายของโรงละคร

- ใต้ถวดร่าแพน (ภาพที่ 29 หน้า 81) จัดแสดงเนื่องในโอกาสที่ถวาย พระเพลิงพระพุทธรูปสรีระ ภายหลังพระพุทธรูปองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน ใต้ถวดร่าแพนแสดงกลาง แจ้ง ทางด้านซ้ายตอนหลังของเมรุมาศภายนอกปริมณฑลพระราชพิธี

- ไม้สูง (ภาพที่ 12,13 หน้า 43,44) จัดแสดงเนื่องในโอกาสที่พิภกถวาย เพลิงศพทศกัณฐ์ ไม้สูงแสดงกลางแจ้งบนลานด้านหลังเมรุมาศระหว่างช่องระหาตันที่สองกับตันที่ สาม และช่องระหาตันที่เจ็ดกับตันที่แปด

- ไม้สูง (ภาพที่ 15 หน้า 50) จัดแสดงเนื่องในโอกาสที่พระเจ้าศรีธรรมราช ให้อัญเชิญพระพุทธรูปหิรัญคัมภีร์เข้าสู่ภายในนคร พร้อมด้วยเครื่องสักการะพิเศษให้ประดิษฐานบน บัลลังก์มณฑป ที่ตกแต่งไว้ในพระลานหลวง ไม้สูงแสดงกลางแจ้งอยู่บนลานทางด้านขวาของที่ ประดิษฐานพระพุทธรูปหิรัญคัมภีร์

- ไม้สูง (ภาพที่ 21,22 หน้า 63,64) จัดแสดงเนื่องในโอกาสถวายพระเพลิง พระพุทธรูปสรีระ ภายหลังพระพุทธรูปองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน ไม้สูงแสดงกลางแจ้งอยู่ด้านหลัง ของพระเมรุมาศภายนอกปริมณฑลพระราชพิธี อยู่ก่อนช่องระหาตันที่หนึ่งและต่อจากระหาตัน สุดท้าย

- ไม้สูง (ภาพที่ 23 หน้า 68) จัดแสดงเนื่องในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สถาปนาตัดแปลงแก้ไขพระที่นั่งต่าง ๆ ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อเสร็จแล้วโปรดให้มีพระราชพิธีเฉลิมฉลองเป็นงานใหญ่ ไม้สูงแสดงกลางแจ้งบนลานทางด้านซ้ายของโรงละคร

- ไม้สูง (ภาพที่ 29 หน้า 81) จัดแสดงเนื่องในโอกาสถวายพระเพลิงพระพุทธรูป ภายหลังจากพระพุทธรูปองค์เสด็จขึ้นขบวนประเพณี ไม้สูงแสดงกลางแจ้งทางด้านซ้ายตอนหลังของเมรุมาศภายนอกปริมณฑลพระราชพิธี

- หกคะเมน (ภาพที่ 13,14 หน้า 44,45) จัดแสดงเนื่องในโอกาสที่พิภกถวายเพลิงศพทศกัณฐ์ หกคะเมนแสดงกลางแจ้งบนลานด้านหลังเมรุมาศ ระหว่างช่องระทาดันที่สี่กับดันที่ห้า ช่องระทาดันที่ห้ากับดันที่หก

- หกคะเมน (ภาพที่ 15 หน้า 50) จัดแสดงเนื่องในโอกาสที่พระเจ้าศรีธรรมราชาให้อัญเชิญพระพุทธรูปสี่องค์เข้าสู่ภายในนคร พร้อมด้วยเครื่องสักการะพิเศษให้ประดิษฐานบัลลังก์มณฑป ที่ตกแต่งไว้ในพระลานหลวง หกคะเมนแสดงกลางแจ้งบนลานตอนหน้าทางด้านขวาของที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสี่องค์

- หกคะเมน (ภาพที่ 17 หน้า 54) จัดแสดงเนื่องในโอกาสที่พระร่วงเจ้าทรงอัญเชิญพระพุทธรูปสี่องค์สู่เมืองสุโขทัย ครั้นแล้วโปรดให้สร้างวิหารอันสมควรตกแต่งเสร็จแล้วประดิษฐานพระพุทธรูปสี่องค์ไว้ในวิหารนั้น หกคะเมนแสดงกลางแจ้งหลังวิหารที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสี่องค์ ใกล้กำแพงเมืองสุโขทัย

- หกคะเมน (ภาพที่ 21,22 หน้า 63,64) จัดแสดงเนื่องในโอกาสถวายพระเพลิงพระพุทธรูป ภายหลังจากพระพุทธรูปองค์เสด็จขึ้นขบวนประเพณี หกคะเมนแสดงกลางแจ้งอยู่ด้านหลังของพระเมรุมาศภายนอกปริมณฑลพระราชพิธี ระหว่างช่องระทาดันที่หนึ่งกับดันที่สองกับระหว่างช่องระทาดันที่สามกับดันที่สี่

- หกคะเมน (ภาพที่ 23 หน้า 68) จัดแสดงเนื่องในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สถาปนาตัดแปลงแก้ไขพระที่นั่งต่าง ๆ ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อเสร็จแล้วโปรดให้มีพระราชพิธีเฉลิมฉลองเป็นงานใหญ่ หกคะเมนแสดงกลางแจ้งบนลานทางด้านซ้ายของโรงละคร

- หกคะเมน (ภาพที่ 29 หน้า 81) จัดแสดงเนื่องในโอกาสถวายพระเพลิงพระพุทธรูป ภายหลังจากพระพุทธรูปองค์เสด็จขึ้นขบวนประเพณี หกคะเมนแสดงกลางแจ้งทางด้านซ้ายตอนหลังของเมรุมาศภายนอกปริมณฑลพระราชพิธี

- ยืนบนปลายมิด (ภาพที่ 29 หน้า 81) จัดแสดงเนื่องในโอกาสถวายพระเพลิงพระพุทธรีระ ภายหลังพระพุทธรองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน ยืนบนปลายมิดแสดงกลางแจ้งทางด้านซ้ายตอนหลังของเมรุมาศภายนอกปริมณฑลพระราชพิธี

5.2.3.7 การละเล่นพื้นเมือง

- การละเล่นพื้นเมือง (ภาพที่ 9 หน้า 40) จัดแสดงเนื่องในโอกาสพิเภกถวายเพลิงศพทศกัณฐ์ การละเล่นพื้นเมืองแสดงภายในโรงมหรสพที่ตั้งอยู่บนลานทางซ้ายด้านหลังภายนอกปริมณฑล ระหว่างช่องระทาดันที่ติดกับดันท้า

ลักษณะโรงมหรสพเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดเล็ก ยกพื้นสูง หลังคาทรงจั่วมีช่อฟ้าใบระกาหางหงส์ สันจั่วมีหมอน้ำสองใบวางทางด้านซ้ายและขวา ตรงกับหมอน้ำมีบันไดพาด ด้านหน้าและด้านข้างของโรงมหรสพเปิด ด้านหลังของโรงมหรสพปิด

- การละเล่นพื้นเมือง (ภาพที่ 15 หน้า 50) จัดแสดงเนื่องในโอกาสพระเจ้าศรีธรรมราชให้อัญเชิญพระพุทธรลีหิงค์เข้าสู่ภายในนคร พร้อมด้วยเครื่องสักการะพิเศษให้ประดิษฐานบนบัลลังก์มณฑปที่ตกแต่งไว้บนพระลานหลวง การละเล่นพื้นเมืองแสดงภายในโรงมหรสพที่ตั้งอยู่ระหว่างช่องระทา

- การละเล่นพื้นเมือง (ภาพที่ 19 หน้า 57) จัดแสดงเนื่องในโอกาสที่พระญาณดิสพระราชารู้ครองเมืองกำแพงเพชร อัญเชิญพระพุทธรลีหิงค์ทวนกระแสน้ำ มาประดิษฐานในเมืองกำแพงเพชร บูชาถวายนมัสการด้วยเครื่องบูชาทั้งปวง การละเล่นพื้นเมืองแสดงกลางแจ้งบนเรือที่อัญเชิญพระพุทธรลีหิงค์ และแสดงบนฝั่งแม่น้ำใกล้เรือที่อัญเชิญพระพุทธรลีหิงค์

5.2.3.8 การแสดงอื่น

- จีว (ภาพที่ 6 หน้า 36) จัดแสดงเนื่องในโอกาสพิเภกถวายเพลิงศพทศกัณฐ์ จีวแสดงภายในโรงจีว ที่ตั้งอยู่บนลานหลังเมรุมาศทางด้านซ้ายภายนอกปริมณฑล

โรงจีวมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาทรงจั่วมุงด้วยจาก สันจั่ววางหมอน้ำสองใบทางด้านซ้ายและขวา ตรงกับหมอน้ำมีบันไดพาด ด้านหน้าของโรงจีวเปิดเป็นเวที ด้านหน้าทางด้านซ้ายและขวา มีแผ่นวาดภาพมังกร หลังคาด้านหน้ามีโคมห้อยทางด้านซ้ายและขวาด้านละหนึ่ง ภายในโรงจีวด้านหลังทำฉากริมด้านซ้ายและด้านขวาเป็นบานเกล็ด ตรงกลางมีโต๊ะสี่เหลี่ยมจัตุรัสตั้งด้านข้างของโรงมีฝาปิดและเจาะช่องหน้าต่าง

- จีว (ภาพที่ 21 หน้า 63) จัดแสดงเนื่องในโอกาสถวายพระเพลิงพระพุทธรลีระ ภายหลังพระพุทธรองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน จีวแสดงภายในโรงจีวที่ตั้งอยู่ทางด้านซ้ายภายนอกปริมณฑลพระราชพิธี

โรงจิวมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาทรงจั่วมีช่อฟ้าใบระกา หางหงส์ หลังคาด้านหน้ามีหลังคาปีกนกยื่นออกมา และมีเสาค้ำหลังคาปีกนกด้านหน้าของโรงจิว เปิดทำเป็นเวที ด้านข้างของโรงจิวปิดเพียงครึ่งหนึ่ง ภายในโรงจิวทำฉากรูปก้อนเมฆห้อยจาก เพดานหลังคาลงมาส่วนหนึ่ง

- จิว (ภาพที่ 27 หน้า 75) จัดแสดงเนื่องในโอกาสอิเหนาภิเษกสมรส แสดง ภายในโรงจิว ที่ตั้งอยู่ทางด้านขวาหลังกำแพงเมือง

โรงจิวมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกพื้นสูง หลังคาทรงจั่วมีช่อฟ้า ใบระกา ด้านหน้าและด้านข้างของโรงจิวมีหลังคาปีกนกยื่นออกมา หลังคาปีกนกทางด้านหน้า สามารถผลัดยกขึ้นข้างบนได้ โดยมีเสาค้ำหลังคาสองคั่น ด้านหน้าของโรงจิวเปิดเป็นเวที ด้านข้างของโรงจิวปิด

5.3 คุณค่าที่ได้รับ

ภาพนาฏศิลป์ในงานสมโภชพระราชพิธีต่าง ๆ ที่ปรากฏบนภาพจิตรกรรมฝาผนังสมัย รัตนโกสินทร์ ได้ให้คุณค่าและมีความสัมพันธ์กันหลายด้าน ทั้งด้านนาฏศิลป์ ดุริยางคศิลป์ ทัศนศิลป์ ศาสนา ประวัติศาสตร์ วรรณคดี ขนบธรรมเนียมประเพณี ดังนี้

5.3.1 ด้านนาฏศิลป์

ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ศึกษานาฏศิลป์ในงานสมโภชแสดงให้เห็นว่านาฏศิลป์ที่ปรากฏในพระราชพิธีมีมากมายหลายประเภท มีวัตถุประสงค์ต่าง ๆ พอสรุปได้ดังนี้ คือ

1. เพื่อเป็นการแสดงความยินดีเฉลิมฉลองหรือบูชา เช่น

ตอนพระเจ้าศรีธรรมราชให้อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์เข้าสู่ภายในนคร พร้อมด้วยเครื่องสักการะ มีนาฏศิลป์สมโภช ได้แก่ ละครชาตรี หรือละครมโนรา การละเล่นแทงวิไสย ใต้ ลวดรำแพน ไม้สูง หกคะเมน การละเล่นพื้นเมือง (ภาพที่ 15 หน้า 50)

ตอนพระร่วงเจ้าทรงอัญเชิญพระพุทธสิหิงค์เข้าสู่เมืองสุโขทัย ครั้นแล้วโปรดให้สร้างวิหารและประดิษฐานพระพุทธสิหิงค์ไว้ในวิหารนั้น มีนาฏศิลป์สมโภช ได้แก่ โขน การละเล่นใต้ลวดรำแพน หกคะเมน (ภาพที่ 16,17,18 หน้า 53,54,55)

ตอนพระญาณดิสพระราชาผู้ครองเมืองกำแพงเพชรอัญเชิญพระพุทธสิหิงค์ทวน กระแสน้ำมาประดิษฐานในเมืองกำแพงเพชร มีนาฏศิลป์สมโภช ได้แก่ การละเล่นพื้นเมือง (ภาพที่ 19 หน้า 57)

ตอนพระญาณดิลกพระราชาผู้ครองเมืองกำแพงเพชรจัดการสมโภชพระพุทธสิหิงค์ อาราธนาลงเรือมอบให้ไปกับพระศุคนชเถระ มีนาฏยศิลป์สมโภช ได้แก่ กระฉั่วแทงควาย (ภาพที่ 20 หน้า 60)

ตอนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สถาปนาตัดแปลงแก้ไข พระที่นั่งต่าง ๆ ภายในพระบรมมหาราชวัง เมื่อเสร็จแล้วโปรดให้มีพระราชพิธีเฉลิมฉลองเป็นงานใหญ่ มีนาฏยศิลป์สมโภช ได้แก่ โขนจักรอก ละคร การละเล่นไม้สูง หกคะเมน ใต้ลวดรำแพน (ภาพที่ 23 หน้า 68)

ตอนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้ช้างเผือกมาประดับพระ บารมีหนึ่งเชือก จึงโปรดให้มีพระราชพิธีสมโภช มีนาฏยศิลป์สมโภช ได้แก่ โขนนั่งราว ละครนอก (ภาพที่ 24 หน้า 69)

ตอนอิเหนาอภิเษกสมรส มีนาฏยศิลป์สมโภช ได้แก่ โขน ละคร หุ่นหลวง จีว (ภาพที่ 25,26,27 หน้า 71,73,75)

2. เป็นส่วนหนึ่งของประเพณีการเผาพวงของไทย ที่จะมิมหรสพหน้าไฟ โดยเฉพาะผู้ที่มียศศักดิ์ เพราะถือว่างานมหรสพหน้าไฟเป็นงานกึ่งอาลัยระลึก เช่น

ตอนถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ มีนาฏยศิลป์สมโภช ได้แก่ โขน (ภาพที่ 37 หน้า 92) หุ่นหลวง ละครนอก ใต้ลวดรำแพน ไม้สูง หกคะเมน เขยิบปลายมิด (ภาพที่ 29,30,31,32,33 หน้า 81,82,83,84,85) จีว (ภาพที่ 21 หน้า 63)

ตอนพิเภกถวายเพลิงศพทศกัณฐ์ มีนาฏยศิลป์สมโภช ได้แก่ หนังใหญ่ การเล่น เบิกโรง “ประเลง” หุ่นหลวง จีว การเล่นเบิกโรง “จับลิงหัวค้ำ” การละเล่นพื้นเมือง หนังตะลุง การละเล่นอื่น ๆ คือ ลอดบ่วง ไม้สูง ใต้ลวดรำแพน หกคะเมน โขนมิด ต่อตัว (ภาพที่ 2 หน้า 30)

จากภาพจิตรกรรมฝาผนังตอนพิเภกถวายเพลิงศพทศกัณฐ์ (ภาพที่ 2 หน้า 30) มีมหรสพ นาฏยศิลป์ประเภทต่าง ๆ ซึ่งสามารถแสดงตำแหน่งเป็นแผนผังได้ดังนี้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตำแหน่งของนาฏศิลป์มหรสพสมโภชในพระราชพิธีถวายพระเพลิงจะอยู่ทางด้านข้างทั้งซ้ายและขวา กับด้านหลังของปริมณฑลพระเมรุมาศ

ดังนั้นนาฏศิลป์จึงมีบทบาททั้งในงานมงคลและงานอวมงคล ดังที่กล่าวไว้ข้างต้น นาฏศิลป์ในพระราชพิธีต่าง ๆ มีทั้งที่เป็นของไทยและของต่างชาติที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารและได้อาศัยอยู่ในประเทศไทย นาฏศิลป์ต่าง ๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์มีกำเนิดตั้งแต่สมัยอยุธยา ดังปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์ กฎหมายตราสามดวง จดหมายเหตุของชาวต่างชาติ เมอสิเออ เดอลาลูแบร์ ราชทูตที่เดินทางเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างไทยและฝรั่งเศส ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้แก่ โขน ละคร ระบำ ไม้สูง จี๊²⁹ นาฏศิลป์เหล่านี้เล่นสืบต่อมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์ และปรากฏบนภาพจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์

นาฏศิลป์ในงานสมโภชพระราชพิธีต่าง ๆ ที่ปรากฏบนภาพจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์สามารถจำแนกตามอายุสมัยของนาฏศิลป์ ดังนี้

นาฏศิลป์ที่มีกำเนิดมาตั้งแต่สมัยอยุธยา

1. โขน
2. ละครชาตรี หรือละครโนรา
3. ละครนอก
4. หนังใหญ่
5. หุ่นหลวง
6. การเล่นเบ็กรอง “จับลิงหัวค้ำ”
7. การละเล่นต่าง ๆ เช่น พวงไม้สูง หกตะเมน
8. การแสดงอื่น ได้แก่ จี๊

นาฏศิลป์ที่ไม่ทราบกำเนิด

1. หนังตะลุง
2. หุ่นจีน
3. การเล่นเบ็กรอง “ประเลง”
4. การละเล่นพื้นเมือง

²⁹ ดูบทที่ 2 หน้า 16-18 และอ่านเพิ่มเติมใน สันต์ ท. โกมลบุตร, ราชอาณาจักรสยาม, หน้า 210-219.

นาฏศิลป์ประเภทต่าง ๆ ที่กล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่ายังมีนาฏศิลป์บางประเภทที่ยังคงแสดงจนถึงปัจจุบันนี้ (พ.ศ. 2543) ซึ่งอาจแสดงลดน้อยลงบ้าง เช่น การเล่นเบ็กรอง หนังใหญ่ จี๊ว การละเล่นพื้นเมือง เป็นต้น นาฏศิลป์บางประเภทก็สูญหายไป ได้แก่ หุ่นหลวง การละเล่นของหลวง

นาฏศิลป์ในงานสมโภชพระราชพิธีต่าง ๆ ที่ปรากฏบนภาพจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ สามารถรวบรวมได้ทั้งหมดมี

1. โขน
2. ละคร
3. หนัง
4. หุ่น
5. การละเล่นของหลวง
6. การละเล่นต่าง ๆ
7. การละเล่นพื้นเมือง
8. การแสดงอื่น คือ จี๊ว

นาฏศิลป์เหล่านี้จะทำให้ทราบลักษณะองค์ประกอบทางนาฏศิลป์ได้ไม่ว่าจะเป็นผู้แสดง เรื่องราวที่แสดง การแต่งกาย เครื่องดนตรี โอกาสการแสดง สถานที่แสดง ดังที่เขียนไว้แล้วในตอนต้น

5.3.2 ด้านดุริยางคศิลป์

นาฏศิลป์ในงานสมโภชพระราชพิธีต่าง ๆ ที่ปรากฏบนภาพจิตรกรรมฝาผนังบางภาพจะปรากฏให้เห็นภาพเครื่องดนตรีด้วย ทำให้ทราบว่านาฏศิลป์ประเภทใดประเภทหนึ่งมีการใช้เครื่องดนตรีประเภทใดบ้าง เช่น โขน ในภาพจิตรกรรมแสดงให้เห็นกลองทัดหนึ่งคู่ (ภาพที่ 24 หน้า 69)

ละครใน ในภาพจิตรกรรมแสดงให้เห็นนักดนตรีทำท่าเป่าปี่ (ภาพที่ 35 หน้า 88)

ละครนอก ในภาพจิตรกรรมแสดงให้นักดนตรีนั่งอยู่หลังเครื่องดนตรีตะโพน (ภาพที่ 23 หน้า 68)

ละครนอก ในภาพจิตรกรรมแสดงให้นักดนตรีทำท่าตีระนาดและตีกลอง (ภาพที่ 28 หน้า 78)

หนังใหญ่ ในภาพจิตรกรรมแสดงให้นักดนตรีมีกลองหนึ่งคู่ ฉิ่งวง ระนาด ตะโพน ปี่ โกร่ง และกรับ เครื่องดนตรีเหล่านี้มีนักดนตรีบรรเลงประเภทละหนึ่งคน ยกเว้นโกร่งใช้นักดนตรีเด็กผู้ชายสองคน (ภาพที่ 7 หน้า 38)

หุ่นหลวง ในภาพจิตรกรรมแสดงให้เห็นนักดนตรีนั่งตีเครื่องดนตรีตะโพนกับนักดนตรีอีกคนหนึ่งนั่งอยู่หลังกลองสองใบ (ภาพที่ 30 หน้า 82)

จะเห็นได้ว่านาฏศิลป์จะต้องมีองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่ง คือ คุรียงคศิลป์ ในที่นี้หมายถึงเครื่องดนตรี นักดนตรี นักร้อง นักพากย์เจรจา ที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมมีส่วนทำให้นาฏศิลป์ได้รับความรู้สึกสนุกสนานมากขึ้น ซึ่งคุรียงคศิลป์จะมีบทบาทและความสัมพันธ์ในส่วนนี้มาก

5.3.3 ด้านทัศนศิลป์

เนื่องด้วยทัศนศิลป์เป็นศิลปะที่ว่าด้วยเรื่องความงาม ดังนั้นนาฏศิลป์ที่ปรากฏบนภาพจิตรกรรมฝาผนังในด้านทัศนศิลป์ คือ ความงดงามของนาฏศิลป์ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของผู้แสดง เครื่องแต่งกาย ท่าทาง เรื่องราวที่แสดงและสถานที่แสดง กับองค์ประกอบอื่นที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับนาฏศิลป์ คือ คุรียงคศิลป์ ซึ่งถือว่าเป็นแรงบันดาลใจที่ทำให้จิตรกรต้องการถ่ายทอดความงามของสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ โดยอาจเกิดจากความประทับใจที่เคยได้พบเห็นมา หรือเกิดจากจินตนาการของจิตรกรที่ต้องสร้างสรรค์งานศิลปะให้ดูสวยงาม เพื่อให้ได้ความงามเพื่อให้ได้องค์ประกอบที่สวยงาม เช่น ภาพจิตรกรรมไทย มักนิยมวาดภาพตัวพระตัวนางระดับกษัตริย์ แสดงออกด้วยท่าทางแบบนาฏลักษณะ (dramatic)³⁰ คือให้มีความอ่อนช้อยอย่างตัวละคร ซึ่งเป็นประเพณีสืบมาแต่สมัยอยุธยา จิตรกรอาจจะรำไม่เป็น แต่คุณลักษณะที่สำคัญของนาฏศิลป์แล้วนำมาวาดภาพ การวาดภาพนาฏศิลป์ก็นำมาจากวรรณคดีซึ่งเป็นตอนที่นิยมเล่นกัน หรือเป็นตอนที่คนนิยมอ่านกัน หรือบางทีอาจจะเล่นที่ไม่เล่น เล่นไม่ได้ เล่นยากแต่สวย จิตรกรก็จะวาดภาพตอนนั้น³¹ โดยสร้างเป็นท่าจับข้าง³² ดังนั้น ภาพจิตรกรรมจึงเปรียบเสมือนการบันทึกภาพ เป็นการบันทึกภาพโดยอ้อม

เนื่องจากลักษณะจิตรกรรมของไทยเป็นภาพวาดแบบสองมิติ คำนึงถึงเส้นและสีเป็นสิ่งสำคัญ ไม่มีแสงเงา ไม่คำนึงถึงสัดส่วนความเป็นจริง เช่น ภาพมหรสพสมโภชตอนพิเภกถวายเพลงทศกัณฐ์ (ภาพที่ 2) จะเห็นว่าภาพการเชิดหนังใหญ่ คนพากย์เจรจาที่ยืนอยู่ข้างจอหนัง มีสัดส่วนไม่สมจริงกับจอหนัง เพราะจอหนังใหญ่ปกติสูงราว 6 เมตร ส่วนคนพากย์เจรจาสูงไม่เกิน 2 เมตร

³⁰ น.ณ.ปากน้ำ, จิตรกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2525), หน้า 124.

³¹ สนทนากับอาจารย์จักรพันธุ์ โปษยกฤต, ศิลปินอิสระ, 23 เมษายน 2540.

³² สนทนากับอาจารย์วัลลภิศร์ สดประเสริฐ, ศิลปินอิสระ, 23 เมษายน 2540.

ดังนั้น จอหนังใหญ่ควรสูงมากกว่าครึ่งหนึ่งของคนพากย์เจรจา ในภาพจิตรกรรมฝาผนังจอหนังใหญ่สูงเพียงครึ่งหนึ่งของคนพากย์เจรจา

ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏเรื่องนาฏศิลป์ในงานสมโภชพระราชพิธีต่าง ๆ จิตรกรได้เริ่มนำวิธีการวาดภาพแบบตะวันตกมาใช้ เช่น ลักษณะภาพจิตรกรรมที่มีความรู้ลึกในระยยะใกล้ไกล (Perspective) ดังภาพมหรสพสมโภชตอนพิเภกถวายเพลิงทศกัณฐ์ (ภาพที่ 2) จะมองเห็นสิ่งที่อยู่ใกล้ตามีขนาดใหญ่ คือ เมรุมาศ และขบวนแห่ราชรถที่ประดิษฐานโกศศพทศกัณฐ์ ส่วนสิ่งที่อยู่ไกลตาออกไปมีขนาดเล็ก คือ โรงมหรสพต่าง ๆ ที่อยู่ด้านหลังของเมรุมาศ โรงมหรสพที่อยู่ใกล้เมรุมาศจะมีขนาดใหญ่กว่าโรงมหรสพที่อยู่เกือบตอนบนสุดของภาพ

5.3.4 ด้านศาสนา

ภาพจิตรกรรมฝาผนังสร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่ออุทิศถวายเป็นพุทธบูชาเพื่อเป็นการยกย่องพุทธศาสนา ซึ่งวาดขึ้นจากแรงบันดาลใจและด้วยความศรัทธาเลื่อมใสเป็นสำคัญของจิตรกร ดังนั้นจึงเปรียบเสมือนเป็นสื่อที่ช่วยทำให้ความเข้าใจในพุทธศาสนามากขึ้น ทั้งยังเป็นการเผยแพร่พุทธศาสนาไปสู่ประชาชนที่มาวัดด้วย นอกจากนี้เป็นการช่วยสร้างความงดงามให้แก่สถาปัตยกรรมเพิ่มบรรยากาศของความศักดิ์สิทธิ์น่าเลื่อมใส

ภาพนาฏศิลป์ในงานสมโภชพระราชพิธีต่าง ๆ ที่ปรากฏบนภาพจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ มีเกี่ยวเนื่องในพุทธศาสนา คือ

พุทธประวัติตอนถวายพระเพลิงพระพุทธศรีระ (ภาพที่ 21,28,29,37 หน้า 63,78,81, 93) มีมหรสพหน้าไฟ ซึ่งถือว่างานมหรสพหน้าไฟเป็นงานกึ่งอาลัยระลึกและพระผู้สววรรคตไปแล้ว พระบารมียังให้ความสุขแก่ปวงชน มหรสพหน้าไฟมีนาฏศิลป์หลายประเภท ได้แก่ โขน ละคร หุ่นหลวง การละเล่น ใต้ลวดรำแพน ไม้สูง หกคะเมน เขี้ยวปลายมิด จิ้ว

ตำนานพระพุทธสิหิงค์ พระพุทธรูปสำคัญองค์หนึ่งของประเทศไทย มีนาฏศิลป์เกี่ยวข้องกับหลายตอน ได้แก่ ตอนพระเจ้าศรีธรรมราชให้อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์เข้าสู่ภายในนครพร้อมด้วยเครื่องสักการะพิเศษ ให้ประดิษฐานบนบัลลังก์มณฑปที่ตกแต่งไว้ในพระลานหลวง มีนาฏศิลป์เป็นเครื่องสักการะพิเศษ คือ ละครชาตรี หรือละครโนรา การละเล่นแทงวิไสย ใต้ลวดรำแพน ไม้สูง หกคะเมน การละเล่นพื้นเมือง (ภาพที่ 15 หน้า 50) ตอนพระร่วงเจ้าทรงอัญเชิญพระพุทธสิหิงค์มาสู่เมืองสุโขทัย ครั้นแล้วโปรดให้สร้างวิหารอันสมควร ตกแต่งเสร็จแล้วประดิษฐานพระพุทธสิหิงค์ไว้ในวิหารนั้นมีนาฏศิลป์สมโภช คือ โขน การละเล่น ใต้ลวดรำแพน หกคะเมน (ภาพที่ 16,17,18 หน้า 53,54,55) ตอนพระญาณดิลกพระราชาผู้ครองเมืองกำแพงเพชร อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์ทวนกระแสน้ำมาประดิษฐานในเมืองกำแพงเพชร บูชาถวายนมัสการเครื่อง

บุชาทั้งปวง มีนาฏศิลป์เป็นเครื่องบูชา คือ การละเล่นพื้นเมือง (ภาพที่ 19 หน้า 57) และตอนพระ
ญาณศิษพระราชาผู้ครองเมืองกำแพงเพชร จัดการสมโภชส่งพระพุทธรูปหิงค์ อารามนางเรือมอบให้
ไปกับพระศุคนธเถระ มีนาฏศิลป์สมโภช คือ การละเล่นกระฮั่วแทงควาย

5.3.5 ด้านประวัติศาสตร์

ภาพนาฏศิลป์บนจิตรกรรมฝาผนังเกี่ยวเนื่องด้านประวัติศาสตร์ในเรื่องเหตุการณ์
สำคัญที่เกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเหตุการณ์
ทางประวัติศาสตร์สำคัญที่มีนาฏศิลป์ปรากฏร่วมด้วยเป็นนาฏศิลป์ที่จัดเพื่อเฉลิมฉลองสมโภชใน
พระราชพิธีสองเหตุการณ์ และได้นำมาวาดภาพเพื่อเล่าเหตุการณ์ดังกล่าว คือ ตอนพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สถาปนาตัดแปลงแก้ไขพระที่นั่งต่าง ๆ ในพระบรมมหาราชวัง
เมื่อเสร็จแล้วโปรดให้มีพระราชพิธีเฉลิมฉลองเป็นงานใหญ่ มีนาฏศิลป์สมโภช ได้แก่ โขนชักรอก
ละครนอก การละเล่นไม้สูง หกคะเมน ไต่ลวดรำแพน (ภาพที่ 23 หน้า 68) และตอนพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้ช้างเผือกมาประดับพระบารมีหนึ่งเชือก จึงโปรดให้มีพระ
ราชพิธีสมโภช ตั้งโรงพิธีที่สนามชัยในพระราชพิธีนี้มีนาฏศิลป์สมโภช ได้แก่ โขนนั่งราว
ละครนอก (ภาพที่ 24 หน้า 69)

5.3.6 ด้านวรรณคดี

ด้วยเหตุที่นาฏศิลป์ไทยมักนิยมนำวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ มาแสดงซึ่งอาจเป็นผลมา
จากสภาพสังคมไทยในสมัยโบราณ มีผู้อ่านหนังสือได้น้อย ฉะนั้นจึงมีการนำวรรณคดีมาแสดงใน
นาฏศิลป์ ทำให้ผู้ดูนิยมการดูนาฏศิลป์แทนการอ่านวรรณคดี นาฏศิลป์จึงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิด
มากกับวรรณคดี และคงให้อิทธิพลแก่ทัศนศิลป์ด้วย โดยจิตรกรคงได้รับแรงบันดาลใจจากนาฏศิลป์
และวรรณคดีด้วย จึงเกิดการวาดภาพจิตรกรรมฝาผนังที่เกี่ยวเนื่องในวรรณคดี ดังนั้นจิตรกรรม
ฝาผนังจึงเท่ากับช่วยเผยแพร่ความรู้ทางด้านนาฏศิลป์และด้านวรรณคดี เพราะภาพจิตรกรรมใช้
เป็นสื่อที่สามารถทำให้ผู้ชมต่างถิ่นต่างสมัยเข้าใจเรื่องราวได้ง่ายขึ้น เนื่องจากภาพจิตรกรรมมี
ลักษณะเป็นภาษาสากล นาฏศิลป์ที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วาดภาพที่มีเค้าโครงเรื่อง
จากวรรณคดี จึงเปรียบเสมือนเป็นการแสดงนาฏศิลป์ซ้อนนาฏศิลป์ ภาพจิตรกรรมเช่นนี้มี
ปรากฏ วรรณคดีสองเรื่องคือ เรื่องรามเกียรติ์และอิเหนา และวาดภาพนาฏศิลป์ซ้อนอยู่ ได้แก่

นาฏศิลป์มหรสพสมโภชประเภทต่าง ๆ คือ หนังสืใหญ่ การเล่นเบ็กรอง “ประเลง”
หุ่นหลวง จี๊ว การเล่นเบ็กรอง “จับลิงหัวค้ำ” การละเล่นพื้นเมือง หนังสืตะลุง และการละเล่นอื่น ๆ คือ

ลอคบ่วง ไม้สูง ใต้ลวดคร่าแพน หกคะเมน โยนมิด ต่อตัว ตอนพิภกถวายเพลิงศพทศกัณฐ์ ในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ (ภาพที่ 2 หน้า 30) .

นาฏศิลป์มหรสพสมโภชประเภทต่าง ๆ คือ โขน ละคร หุ่นหลวง จี๊ว ตอนอิเหนา อภิเษกสมรส ในวรรณคดีเรื่องอิเหนา (ภาพที่ 25 หน้า 71)

5.3.7 ด้านขนบธรรมเนียมประเพณี

นาฏศิลป์ในงานสมโภชพระราชพิธีต่าง ๆ บนภาพจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นภาพที่นอกจากจะแสดงด้านนาฏศิลป์ ยังเป็นภาพที่แสดงด้านขนบธรรมเนียมประเพณีด้วย โดยภาพจิตรกรรมจะแสดงให้เห็นแบบแผนเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ปฏิบัติกันมาจนเกิดขนบธรรมเนียมแบบอย่างที่นิยมกัน คือ

5.3.7.1 วิธีชีวิตความเป็นอยู่

จากภาพนาฏศิลป์ในภาพจิตรกรรมฝาผนังแสดงให้เห็นถึงคนดูที่มาชม นาฏศิลป์ จะสามารถเห็นวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในการดำรงชีพ คือในบรรดาหมู่ประชาชนคนดูจะเห็นมีภาพพ่อค้าแม่ค้าขายของปะปนอยู่กับคนดู ซึ่งมีทั้งลักษณะตั้งโต๊ะขายของและหาบเร่ขายของ (ภาพที่ 23 หน้า 68) และจะเป็นชาวจีนส่วนมาก โดยสังเกตจากเครื่องแต่งกาย สวมเสื้อแขนยาว นุ่งกางเกงขายาว สวมหมวกทรงยอดแหลมอย่างชาวจีน ภาพสถานที่แสดงนาฏศิลป์ มักเป็นสถานที่ตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับการจุดไม้ไฟ ในรูปของระทาบ้างหรือพเหยงมาศบ้าง ซึ่งมักจุดดอกไม้ไฟเพื่อเป็นการบูชาเมื่อมีการฉลองสมโภช และด้วยเหตุที่สถานที่แสดงนาฏศิลป์ โรงมหรสพประเภทต่าง ๆ เป็นเรือนที่ปลูกด้วยเครื่องไม้บ้าง เรือนที่มุงด้วยแฝกด้วยคาบ้าง ส่วนแต่เป็นวัสดุที่ติดไฟง่าย ดังนั้นลูกไฟที่จากการจุดดอกไม้ไฟอาจตกหล่นมาโดนโรงมหรสพได้ และทำให้เกิดเพลิงลุกไหม้ เพื่อเป็นการป้องกันการลุกไหม้จึงมีการตั้งหม้อน้ำหรือหม้อคนนใส่น้ำ แล้ววางหม้อน้ำนี้ที่หัวอกไก่ของหลังคา และมีบันไดพาดบนหลัง ซึ่งนับเป็นอุปกรณ์อย่างหนึ่งในการดับเพลิง (ภาพที่ 13 หน้า 44)

5.3.7.2 การแต่งกาย

ภาพนาฏศิลป์ที่แสดงถึงคนดู ยังทำให้ทราบว่ามิชนชาติใดบ้างและมีการแต่งกายอย่างไรสำหรับคนในสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 5 คนดูที่ปรากฏส่วนใหญ่จะเป็นคนไทย จะมีคนต่างชาติบ้างเพียงเล็กน้อย สำหรับคนดูคนไทย ผู้ชายจะแต่งกายไว้ผมทรงมหาดไทย สวมเสื้อบ้าง ไม่สวมบ้าง ถ้าไม่สวมเสื้อจะมีผ้าพาดบ่าบ้าง นุ่งโจงกระเบน ผูกผ้าคาดเอว เด็กผู้ชายจะไว้ผมแกละบ้าง ผมจุกบ้าง ไม่สวมเสื้อ นุ่งผ้าโจงกระเบน ส่วนผู้หญิงจะไว้ผม

สันแบบผมตัด ห่มสไบ นุ่งโจงกระเบน (ภาพที่ 4,5,15,21,23,30 หน้า 33,35,50,63,68,82) สำหรับคนต่างชาติจะเป็นผู้ชายชาวจีน ผมยาวผูกเปียไว้ด้านหลัง สวมเสื้อแขนยาว นุ่งกางเกง (ภาพที่ 27 หน้า 75) นอกจากนี้มีภาพคนต่างชาติอื่นอีกไม่ทราบว่าเป็นชาติใด แต่งกายสวมหมวกมีเหมือนชนนบกปักอยู่ที่หมวก สวมเสื้อแขนยาว นุ่งกางเกง คาดเข็มขัดบ้างไม่คาดเข็มขัดบ้าง (ภาพที่ 27 หน้า 75)

สรุปนาฏศิลป์ในงานสมโภชพระราชพิธีต่าง ๆ ที่ปรากฏบนภาพจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ ในพระอารามหลวงกรุงเทพมหานคร มีลักษณะรูปแบบของนาฏศิลป์ คือ 1. โขน 2. ละคร 3. หนัง 4. หุ่น 5. การละเล่นของหลวง 6. การละเล่นต่าง ๆ 7. การละเล่นพื้นเมือง 8. การแสดงอื่นๆ ได้แก่ จี๊ว จากภาพจิตรกรรมสามารถศึกษาองค์ประกอบของนาฏศิลป์ คือ 1. ผู้แสดง และเครื่องแต่งกาย 2. เรื่องที่แสดง 3. เครื่องดนตรี 4. โอกาสการแสดงและสถานที่แสดง กับสามารถศึกษาคุณค่าที่ได้รับทั้งทางด้านนาฏศิลป์ ดุริยางคศิลป์ ทัศนศิลป์ ศาสนา ประวัติศาสตร์ วรรณคดี ขนบธรรมเนียมประเพณี

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย